

એકમ-16

સંસાધન ભાગીદારી અને નેટવર્કીંગ
RESOURCE SHARING AND
NETWORKING

: રૂપરેખા :

- 16.1 ઉદ્દેશો
- 16.2 પ્રસ્તાવના
- 16.3 સંસાધન ભાગીદારી : આવશ્યકતા અને હેતુઓ
 - 16.3.1 સંસાધન ભાગીદારી એટલે શું ?
 - 16.3.2 સંસાધન ભાગીદારીના હેતુઓ
 - 16.3.3 સંસાધન ભાગીદારીના લાભ
- 16.4 સંસાધન ભાગીદારીની પદ્ધતિઓ
 - 16.4.1 સંસાધન ભાગીદારીના ક્ષેત્રો
 - 16.4.2 સંસાધન ભાગીદારીને સફળ કોણ બનાવે છે
 - 16.4.3 સંસાધન ભાગીદારીની પ્રાથમિક આવશ્યકતાઓ
 - 16.4.4 સંસાધન ભાગીદારીના અવરોધકો
- 16.5 સંસાધન ભાગીદારી : રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિ
 - 16.5.1 ભારતીય પરિસ્થિતિ
 - 16.5.2 આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિ
- 16.6 સાર્વજનિક ગ્રંથાલય નેટવર્કીંગ
 - 16.6.1 સાર્વજનિક ગ્રંથાલય નેટવર્કીંગની જરૂરિયાત અને હેતુઓ
 - 16.6.2 સાર્વજનિક ગ્રંથાલય નેટવર્કીંગના લાભ
 - 16.6.3 નેટવર્કીંગ આધારીત સેવાઓ
- 16.7 સમાવિષ્ટ ટેકનોલોજી : હાર્ડવેર અને સોફ્ટવેર
 - 16.7.1 હાર્ડવેર
 - 16.7.2 સોફ્ટવેર
- 16.8 વાહ્યમયસૂચીય માનાંકો અને માળખાં (સ્વરૂપો)
- 16.9 ભારત અને વિદેશોમાં ગ્રંથાલય નેટવર્કીંગ
 - 16.9.1 ભારતમાં ગ્રંથાલય નેટવર્કીંગ
- 16.10 ભારતમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના નેટવર્કીંગના સાંપ્રત વલણો અને અભિગમો
- 16.11 સંસાધન ભાગીદારી અને નેટવર્કીંગમાં ઇન્ટરનેટની ભૂમિકા
- 16.12 સારાંશ
- 16.13 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો
- 16.14 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 16.15 સંદર્ભો અને વિશેષ વાચન

16.1 ઉદ્દેશો (OBJECTIVES)

- ◆ આ એકમના અધ્યયન બાદ તમે આ બાબતોથી સક્ષમ બનશો :
- ◆ ગ્રંથાલય સંસાધન ભાગીદારી અને નેટવર્કીંગ વિષયક બૃહદ પશ્ચાદ્ભૂમિકા પ્રાપ્ત કરશો
- ◆ ભારત અને વિદેશમાં અસ્તિત્વ ધરાવતાં ગ્રંથાલય સંસાધન ભાગીદારી અને નેટવર્કીંગ પદ્ધતિઓની સમજ કેળવશો; અને

- ◆ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના સંસાધનોની ભાગીદારી અને નેટવર્કિંગમાં પ્રાથમિક જરૂરિયાતો સમજશો.

16.2 પ્રસ્તાવના (INTRODUCTION)

ગ્રંથાલયો વચ્ચે સહકાર એ સંસાધન ભાગીદારીનો આધાર છે. ગ્રંથાલય સહકાર એ વર્ષો જૂનો છે. તે ઈ.સ. પૂર્વે 200ના ઇતિહાસ તરફ પાછળ લઈ જાય છે કે જ્યારે અલેક્ઝાંડ્રિયા ગ્રંથાલયે તેના સંસાધનોની ભાગીદારી પેરગામમ ગ્રંથાલય સાથે કરી હતી. સંમગ્ર ઇતિહાસમાં આ પ્રકારના છૂટાછવાયા પ્રયત્નો કેટલીક જગ્યામાં કરવામાં આવ્યા હતા.

ઈ.સ. 1885માં હેનરી બોલ્ટન દ્વારા સંપાદિત 'A Catalogue of Scientific and Technical Periodicals' નામની સંઘયાદી (સંઘસૂચિ) એ પ્રથમ મુખ્ય હતી. ઈ.સ. 1911-12 માં સુવિધાઓ અને સંસાધનોની ભાગીદારીના હેતુ સાથે લંડનમાં સંખ્યાબંધ ગ્રંથાલયોમાં દ્વિપક્ષી કરાર દાખલ થયા. સંસાધનોની ભાગીદારી અને નેટવર્કિંગની દિશામાં ઔપચારિક શરૂઆત ઈ.સ. 1917માં થઈ જ્યારે અમેરિકન લાયબ્રેરી એસોસિએશને આંતર ગ્રંથાલય લોન કોડની રચના કરી. ઈ.સ. 1923માં યુનિવર્સિટી ટીચર્સ એસોસિએશને યુનિવર્સિટી ગ્રંથાલયો વચ્ચે સહકારની યોજના વિકસાવવાનું નક્કી કર્યું ત્યારે ગ્રેટ બ્રિટનમાં યુનિવર્સિટી ગ્રંથાલયો વચ્ચે સૌ પ્રથમ મોટા પાયે કાયમી સહકારી સંગઠનની શરૂઆત થઈ જે પાછળથી ગ્રંથાલય સહકાર ઉપર કાયમી સંયુક્ત કમિટિની રચનામાં પરિણમી. આ દિશામાં 1927માં "Union List of Serials in Library in United States and Canada" નું પ્રકાશન થયું એ પણ નોંધપાત્ર પ્રગતિ હતી. લાયબ્રેરી ઓફ કોંગ્રેસમાં સહકારી સંઘસૂચિ વિભાગની 1932માં સ્થાપના થઈ જેણે અમેરિકા અને કેનેડામાં મોટા ભાગના ગ્રંથાલયોમાં માહિતીની ભાગીદારીમાં વધારો કર્યો. આ રીતે ગ્રંથાલય સહકાર અને નેટવર્કિંગના વિશ્વમાં બીજા રોપાયા હતાં.

સહકારી પ્રયત્નોનો અહીં અંત આવ્યો ન હતો. હકીકતમાં તેણે દરેક કલ્પનાશીલ ક્ષેત્રો જેવા કે સાર કરણ અને નિર્દેશીકરણ, પ્રાપ્તિ, વાક્યમયસૂચિગત પ્રાપ્તિ, સૂચિકરણ, ગ્રંથ આપ-લે, ગ્રંથસંગ્રહ વિકાસ, સતત શિક્ષણ (કર્મચારીઓ અને ઉપભોક્તા), સાહિત્ય શોધ, સંચાલન અને હિસાબી પદ્ધતિઓ, પ્રલેખ સૂક્ષ્મીકરણ, પ્રતિનિર્માણ સેવાઓ, પ્રકાશન નિર્દેશી સેવાઓ, સંગ્રહ વગેરેમાં પ્રસારનો મોટો ફૂદકો ભર્યો હતો. સંસાધન ભાગીદારીએ 1910ના દાયકામાં ગતિ પકડી જ્યારે 1970ના દાયકામાં કમ્પ્યુટર અને પ્રત્યાયન સુવિધાઓનો ઉપયોગ કરી નેટવર્કિંગ વાસ્તવિક બન્યું.

16.3 સંસાધન ભાગીદારી : જરૂરિયાતો અને હેતુઓ (RESOURCE SHARING : NEEDS AND OBJECTIVES)

માહિતી વિસ્ફોટ, પ્રકાશનોની વધતી જતી કિંમતો, ક્ષીણ થતી જતી ગ્રંથાલયોની નાણાકીય પરિસ્થિતિ, ગ્રંથાલયોમાં જગ્યાની મર્યાદાઓ, પ્રત્યાયન ટેકનોલોજીમાં થયેલ પ્રગતિની અસર અને દૂરના અને લાંબા અંતરવાળા વિસ્તારોમાં આવેલ ગ્રંથાલયોનું સ્થાન વગેરેએ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોમાં સંસાધન ભાગીદારી અને નેટવર્કિંગ માટેની જરૂરિયાત ઉભી કરી છે.

16.3.1 સંસાધન ભાગીદારી એટલે શું ? (What is Resource Sharing)

સંસાધન ભાગીદારી એ ભાગ લેતા ગ્રંથાલયો વચ્ચે એક પ્રકારની સંમતિનો સૂચિતાર્થ છે. જેમાં દરેક ભાગ લેનાર સભ્ય, બીજા સભ્ય માટે પોતાના સંસાધનો સ્વેચ્છાએ ફાજલ પાડે છે અને જ્યારે જરૂરિયાત ઊભી થાય ત્યારે સંસાધનો ભાગીદારોમાં વહેંચવાના લાભમાં પરિણામે છે.

સંસાધન ભાગીદારી એ કેટલાક ઉપભોક્તાઓ દ્વારા મધ્યસ્થ પ્રક્રિયા અને તેના પરિઘની પ્રયુક્તિઓની ભાગીદારીનો સંદર્ભ આપે છે. તે પ્રક્રિયાઓની રીતો દર્શાવે છે. જેથી ગ્રંથાલયોની સંખ્યાદ્વારા કાર્યોની સામાન્ય વહેંચણી કરવામાં આવે છે. આ સિદ્ધિઓ (અ) સામગ્રી અથવા સેવાઓની પ્રાપ્તિ સંદર્ભમાં ગ્રંથાલયના ઉપભોક્તાઓ ઉપર અને / અથવા (બ) ઓછી કિંમતે સેવાના સ્તર, વધારેલી સેવાઓ ઓછી કિંમતે અથવા જો વ્યક્તિગત લેવામાં આવે તેના કરતાં વધુ ઓછી કિંમતે પૂરી પાડવાના સંદર્ભમાં ગ્રંથાલયના બજેટ ઉપર હકારાત્મક નેટવર્કની અસર પાડવા માટે હોય છે. આ સિદ્ધિઓ ભાગ લેનાર ગ્રંથાલયોના મિશનને નુકસાન (અસર) કર્યા સિવાય વાસ્તવિક બનાવવી જોઈએ, જો કે તેમની પ્રક્રિયા કરવા પદ્ધતિમાં ફેરફાર કર્યા સિવાય ગોઠવણી કરવી જોઈએ. તે જ રીતે સિદ્ધિઓ ફક્ત ઉપભોક્તાની ટેવો બાબતમાં ફેરફાર કરવા સાથે વાસ્તવિક હોય છે.

16.3.2 સંસાધન ભાગીદારીના હેતુઓ (Objectives of Resource Sharing)

ઓછા ખર્ચે સામગ્રી અને સેવાઓની મહત્તમ પ્રાપ્યતા અને ઉપયોગ અર્થાત્ માલિકીપણા કરતાં પ્રાપ્તિ ઉપર લક્ષ્ય કેન્દ્રિત કરવું એ સંસાધન ભાગીદારીની સૌથી મહત્વની સિદ્ધિ છે. તે ગ્રંથાલયોની સેવાઓ અને સ્ત્રોત ઉપલબ્ધતાઓની વિશાળ શ્રેણી સુધી વિસ્તરણ કરવા સૂચન કરે છે. મૂળભૂત પ્રતિજ્ઞા આ પ્રમાણે છે : કર્મચારીઓ જગ્યા અને પ્રક્રિયા/નિભાવમાં થતા ખર્ચ છોડી દેવામાં આવે તો પણ મુદ્રિત સામગ્રીઓનો સતત વિસ્તરણ પામતો જથ્થો અને તેના કોઈ પણને પ્રાપ્ત કરવા વધતી જતી કિંમતોને કારણે કોઈપણ ગ્રંથાલય વ્યાખ્યાયિત કરેલ સાંકડા વિષય ક્ષેત્રમાં એક જ જગ્યાએ તમામ પ્રલેખ ધારણ કરી ન શકે. આ રીતે સંસાધન ભાગીદારીના મુખ્ય હેતુઓ આ પ્રમાણે છે :

- કિંમતમાં ઘટાડો કરવો,
- ગ્રંથાલય સામગ્રીઓ અને પ્રયત્નોનું થતું પુનરાવર્તન શક્ય તેટલું દૂર કરવું,
- વ્યક્તિગત ગ્રંથાલયોની ઓળખ ગુમાવ્યા સિવાય માહિતીની મહત્તમ પ્રાપ્યતા, અને
- સંગ્રહ અને સેવાઓના સંદર્ભમાં કેટલાક વિશિષ્ટીકરણ થયેલ ક્ષેત્રોમાં કેન્દ્રિત કરવાની શક્યતાઓ

આ હેતુઓ માટે ગ્રંથાલયો અને માહિતી કેન્દ્રોનો, પરસ્પરની કમ્પ્યુટર પદ્ધતિઓ અને દૂરસંચાર સુવિધાઓ દ્વારા પ્રાપ્ત કરવામાં આવશે.

16.3.3 સંસાધનોની ભાગીદારીના લાભ (Benefits of Resource Sharing)

તે વધુને વધુ સમજાઈ રહ્યું છે કે કોઈપણ ગ્રંથાલયને તેના વિશિષ્ટ વિષય ક્ષેત્રમાં પ્રકાશિત તમામ સામગ્રી ખરીદવાનું પોસાય તેમ નથી (પ્રાપ્તિ કરવા માટે ઊંચી કિંમતો, સેવાઓ માટેની પ્રક્રિયામાં રોકાણ, જગ્યા અને સમયના કારણે) તેથી અન્ય ગ્રંથાલયો સાથે ભાગીદારીનું વલણ રહેવા પામેલ છે.

આંતર ગ્રંથાલય લોન અથવા પ્રલેખની પ્રતિનિમણિ નકલ દ્વારા પ્રલેખ રવાનગી હવે સ્ત્રોતની ભાગીદારી માટે એક અને એક જ માત્ર વેચાણ દરખાસ્ત તરીકે ઉભરી આવેલ છે. નવી ટેકનોલોજી (કમ્પ્યુટર અને પ્રત્યાયન) ખાત્રી આપે છે કે તમામ ઉપલબ્ધતાઓને તેઓ ક્યાં છે તેની દરકાર કર્યા સિવાય ઉપયોગી માહિતી ઝડપી ઉપલબ્ધ કરી આપવામાં આવશે.

ગ્રંથાલયમાં સહકારી ગ્રંથસંગ્રહ વિકાસ અસરકારક તર્કસંગત ગ્રંથપ્રાપ્તિમાં પરિણમતિ નથી. સહકારી સૂચિકરણ અને વર્ગીકરણ નાણાકીય બોજ ઘટાડે છે. તે સાબિત થયેલ છે કે પુસ્તકની પ્રક્રિયા ભાગીદારી પદ્ધતિ દ્વારા કરવાનો ખર્ચ, વ્યક્તિગત ગ્રંથાલય તે કરે તેની તુલનામાં ઘણો ઓછો થાય છે. અલબત્ત, આ બાબત કોઈ એક પ્રલેખની ગ્રંથાલયોમાં પુનરાવર્તન થતી પ્રક્રિયામાં થતો ખર્ચ છોડી દે છે.

સ્ત્રોતની ભાગીદારીનું અર્થશાસ્ત્ર પ્રલેખના સંગ્રહની જગ્યા અને તેના દ્વારા અપાતી સેવામાં પ્રતિકાર કરવામાં (ઘટાડવામાં) મદદ કરે છે. તેની ગણતરી કરવામાં આવી છે કે પ્રલેખ સંગ્રહ અને તેની સેવાઓની કિંમત તેને સંસાધનોની ભાગીદારી દ્વારા ઉછીના લાવવામાં સમાવેશ થતી કિંમત કરતાં ઘણી ઊંચી રહેવા પામેલ છે. ધ્યાન આપવાના અન્ય પરિબલો પણ છે જેવાં કે ગ્રંથાલયો વચ્ચે સહકારી માનવ સંસાધન વિકાસ, માનવ સંસાધનો (નિષ્ણાતોની) ભાગીદારી.

અંતિમ પૃથક્કરણ આર્થિક લાભ/આર્થિક અનિવાર્યતા એ એકલી જ બાબત નથી કે જે દલીલ કરે પરંતુ બીજા વધુ અન્ય ફાયદા છે જે અસરકારક પ્રલેખ/માહિતી રવાનગી સાથે જોડાયેલા છે જે ગ્રંથાલયોના મુખ્ય હેતુ છે.

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો :

- (1) સંસાધન ભાગીદારી વ્યાખ્યાયિત કરો અને તેના હેતુઓ ઉપર પ્રકાશ પાડો.
- (2) સંસાધન ભાગીદારીના લાભ ક્યા ક્યા છે ?

નોંધ : (1) નીચે આપેલી જગ્યામાં તમારા ઉત્તરો લખો.

(2) આ એકમને અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારા ઉત્તરો ચકાસો.

16.4 સંસાધન ભાગીદારીની પદ્ધતિઓ (METHODS OF RESOURCE SHARING)

16.4.1 સંસાધન ભાગીદારીના ક્ષેત્રો (Area of Resource Sharing)

સંસાધન ભાગીદારી કરી શકાય તેવાં ક્ષેત્રો આ પ્રમાણે છે.

- (અ) આંતર ગ્રંથાલય લોન (ILL) : એક ગ્રંથાલયમાંથી પ્રલેખ અથવા માહિતી માટેની તપાસ મેળવતાં, બીજા ગ્રંથાલયમાં કર્મચારી સામગ્રી શોધવા પ્રયત્ન કરે છે અને વિનંતી કરનાર ગ્રંથાલયને તેની ઉપલબ્ધિ અંગેની માહિતી આપે છે. સામગ્રી કુરિયર/ટપાલ દ્વારા મોકલવામાં આવે છે અથવા ગ્રંથાલય દ્વારા જાતે લઈ જવામાં આવે છે. વીજાણુ પદ્ધતિમાં વિનંતિ ઈ-મેઈલ દ્વારા મેળવવામાં આવે છે અને માહિતી પણ ઈ-મેઈલ દ્વારા મોકલવામાં આવે છે. આમ છતાં ભૌતિક સ્વરૂપે નકલો (પુસ્તકો / પ્રતિનિર્માણ નકલો/ અન્ય સ્વરૂપો) ઉપર દર્શાવેલ પ્રણાલિગત પદ્ધતિથી મોકલવામાં આવે છે.
- (બ) પ્રાપ્તિ (Acquisition) : સહકારી ગ્રંથપ્રાપ્તિ ગ્રંથાલયોને તેમની ગ્રંથ પ્રાપ્તિ તર્કસંગત બનાવવામાં મદદ કરે છે જે અન્ય ગ્રંથાલયો એકબીજા સાથે પરસ્પર પૂર્વ નિર્ણિત નીતિના આધારે હોય છે. તમારું ગ્રંથાલય જેના ઉપર સંમતિ સધાયેલ છે તે ક્ષેત્રમાં જ ફક્ત પુસ્તકો ખરીદશે અને અન્ય ગ્રંથાલય તેની સંમતિવાળા ક્ષેત્રમાં પુસ્તકો ખરીદશે. સહકારી પ્રાપ્તિમાં સામયિકોના લવાજમ સહકાર કેળવી ભરવા એ એકબીજા ઉપર દબાણ કરતું નવું ક્ષેત્ર છે જે બે સ્વરૂપમાં હોય છે. (અ) ગ્રંથાલયો વચ્ચે સ્થાનિક ગોઠવણી (સમજૂતી) (બ) પ્રકાશકો સાથે ઔપચારિક કરાર સાથેનો કોન્સોર્ટિયા. આ વિશિષ્ટ ગ્રંથાલયો વચ્ચે અગાઉથી નક્કી થયેલ હોય છે. નેટવર્કિંગના પર્યાવરણમાં ગ્રંથાલયો અદ્યતન માહિતી પ્રાપ્તિ (ફક્ત પ્રકાશિત થયેલ પુસ્તકો ઉપર જ નહિ પરંતુ તેમની ખરીદી સહકારી નીતિ ઉપર આધારિત હોઈ શકે) કરી શકે છે અને ઓનલાઈન દ્વારા તેમનો ઝડપી આદેશ આપવામાં આવે છે અને
- (ક) સૂચિકરણ (Cataloguing) : સૌથી જાણીતું સ્વરૂપ રહેવા પામેલ છે. જેમાં મુદ્રણના તબક્કે પુસ્તકનું કાચુ મુદ્રણ (પ્રુફ) મધ્યસ્થ ગ્રંથાલય પદ્ધતિ જેવી કે બ્રિટીશ લાયબ્રેરી અથવા લાયબ્રેરી ઓફ કોંગ્રેસને મોકલવામાં આવે છે. આ ગ્રંથાલયો પુસ્તકોનું વારાફરતી સૂચિકરણ કરે છે અને કેટલાક અપવાદોમાં વર્ગીકરણ કરે છે અને આ ડેટા પ્રકાશકો દ્વારા ગ્રંથનામ પૃષ્ઠની પાછળ પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે. ગ્રંથાલયોના સહકારી સ્વયં સંચાલિત નેટવર્કમાં, પદ્ધતિ પૂર્ણ પડદા ઉપર સંપાદન (સુધરવાની પ્રક્રિયા) અને ડેટાબેઝની પ્રાપ્તિ સાથે ઓનલાઈન સૂચિકરણનું નિવેદન કરે છે / કરી આપે છે. મધ્યસ્થ સૂચિકરણ જો પુસ્તક સૂચિકરણ થઈ ગયું હોય તો પુનરાવર્તન બચાવે છે. ગ્રંથાલયે ફક્ત સ્થાનદર્શક નોંધ અને અથવા સ્થાનિક જરૂરિયાતનો નિવેશ કરવાનો હોય છે. મધ્યસ્થ ડેટાબેઝમાંથી સ્થાનિક ડેટાબેઝમાં ડાઉનલોડ કરી શકાય છે.

સૂચિકરણ આધારિત સેવાઓ જે સહકારી પદ્ધતિ ઉપર આધારિત હોય છે તે આ પ્રમાણે આપી શકે છે.

- (1) ડેટાબેઝ સેવાઓ
- (2) પ્રલેખ રવાનગી સેવા
- (3) ગ્રંથસંગ્રહ વિકાસ
- (4) પ્રત્યાયન આધારિત સેવાઓ, જેવી કે નિર્દેશીસેવા, ઇ-મેઈલ, બુલેટીન બોર્ડ વગેરે.

- (ડ) **કર્મચારીઓ (Personnel)** : તે ફક્ત કૌશલ્ય ધરાવતા નિષ્ણાતોની ભાગીદારીને દાખલ કરતું નથી પરંતુ કર્મચારીઓ અને ઉપભોક્તાઓની તાલીમ સુવિધા પણ પૂરી પાડે છે.
- (ઈ) **માહિતી સેવાઓ (Information Services)** : વિશિષ્ટીકરણ થયેલ સંસ્થાઓ તેમના ગ્રંથાલયો અથવા માહિતી કેન્દ્રોમાં માહિતી સુવિધાઓ અને સેવાઓનું સર્જન કરે છે. તેની ઇલેક્ટ્રોનિક મેઈલ દ્વારા સરળતાથી ભાગીદારી થઈ શકે છે અને તે પૂરું પાડતા નેટવર્કીંગમાં યંત્ર વાંચી શકે તેવા સ્વરૂપમાં સંગ્રહ કરી શકાય છે.
- (ઈ) **અનુવાદ સેવાઓ (Translation Services)** : આ એક સહકારી ધોરણે ભાષાંતરોની શરૂઆત છે અને અન્ય અનુવાદિત સામગ્રીની ભાગીદારી કરી રહ્યા છે. અનુવાદ કે જે પહેલેથી તૈયાર કરી રાખવામાં આવેલ છે (ઇન્સડોક જેવી સંસ્થાઓ દ્વારા) તેને મશીન વાંચી શકે તેવા સ્વરૂપમાં સંચિત કરીને ભાષાંતર બેન્કની રચના કરી શકાય છે.
- (ઉ) **વિશિષ્ટ સંગ્રહનો વિકાસ (Development of Special Collection)** : સૂચવવામાં આવેલા વિશિષ્ટ ક્ષેત્રના પ્રલેખો પ્રાપ્ત કરવાની ગ્રંથાલયો વચ્ચેની સંમતિ એ સંસાધન ભાગીદારીના અગત્યના ક્ષેત્રો પૈકીનું એક છે. જ્યારે અન્ય ગ્રંથાલયો બીજા અંધકારવાળા ક્ષેત્રમાં ગ્રંથસંગ્રહ વિકસાવી રહ્યા છે ત્યારે ગ્રંથાલય તેના રસવાળા વિશિષ્ટ ક્ષેત્રમાં વિશ્વાસપાત્ર અને આરામદાયક હોઈ શકે છે. જ્યારે માહિતી સંસાધનોની ભાગીદારીવાળા નેટવર્ક દ્વારા ઝડપી ઉપલબ્ધ થાય છે ત્યારે આ પ્રક્રિયા તમામ રીતે વધુ સરળ અને મુશ્કેલીઓથી મુક્ત બને છે.
- (ઊ) **સહકારી સંગ્રહ (Cooperative Storage)** : આ પ્રકારની સંમતિમાં સહકારી પદ્ધતિમાં ઓછો ઉપયોગ થતી સામગ્રીઓ અગાઉથી નક્કી કરેલ સ્થળ ઉપર લઈ જવામાં આવે છે. જ્યારે આ પ્રકારની સામગ્રીની જરૂરિયાત હોય ત્યારે ગ્રંથાલય દ્વારા તે ઉછીની લેવામાં આવે છે અને ઉપયોગ પછી પરત કરવામાં આવે છે. આ પ્રકારની સંમતિ સામગ્રીનું પુનરાવર્તન ઘટાડે છે અને ભાગ લેતા ગ્રંથાલયોમાં નવા પુસ્તકો માટે વધુ જગ્યા પૂરી પાડે છે.

16.4.2 સંસાધન ભાગીદારીને કોણ સફળ બનાવે છે ? (What makes Resource Sharing Successful ?)

જ્યારે સત્તામંડળો તથા તે જ રીતે ઉપભોક્તાઓને સંસાધન ભાગીદારી આજની અનિવાર્યતા માટે જ નહિ પરંતુ અન્ય લાભ ઉપર પણ સાર્થકતા સમજાય ત્યારે સંસાધન ભાગીદારી સફળ થાય છે. તેમને સમજવું જોઈએ કે માહિતી પ્રાપ્તિ માટે ફક્ત સંસાધન ભાગીદારી એ જ ઉપાય છે.

ગ્રંથાલય અને માહિતી કેન્દ્રોની પ્રલેખ સંરક્ષક તરીકેની ભૂમિકા ઉપરાંત માહિતી સંચાલક તરીકેની નવી ભૂમિકા અપેક્ષિત છે.

વિવિધ સાધનો (સંઘસૂચિ, નિર્દેશીકાઓ વગેરે) જે સંસાધન ભાગીદારી પ્રક્રિયાને સહાય કરે છે તેના વિકાસ તથા તે જ રીતે સતત અદ્યતન રાખવા સ્થાનિક/ પ્રાદેશિક/રાષ્ટ્રીય/આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તર દ્વારા નેટવર્કીંગ અસરકારક થવું જોઈએ.

16.4.3 સંસાધન ભાગીદારી માટેની પ્રાથમિક આવશ્યકતાઓ (The Prerequisites for Resource Sharing)

- એક બાજુ ગંભીર ઉપભોક્તાને ભય છે કે સંસાધન ભાગીદાર તેમના વિદ્યમાન વ્યવસાયને (Scholarly Pursuit) ને મર્યાદિત કરી દેશે. તેમને લાગે છે કે ભાગ લેતું ગ્રંથાલય ઉછીના આપવા માટે પૂરતા પુસ્તકો ખરીદી શકશે નહિ. એવો પણ ભય છે કે ભાગીદારીનો ખર્ચ પુસ્તકોની ખરીદી કરતાં વધી જશે. તેમ છતાં તેમને સમજાવવું જોઈએ કે બીજા બાજુ સંસાધન ભાગીદારી જો સુઆયોજિત પ્રયુક્તિઓ સ્વીકારે તો સંખ્યાબંધ ઉપભોક્તા દ્વારા વિશાળ ફલકના સ્ત્રોત ખુલ્લા મૂકશે.
- સંસાધન ભાગીદારી આપવા અને લેવાના સિદ્ધાંત આધારિત છે અને ટકાઉ સખત મહેનત એ પણ પૂર્વ અપેક્ષિત છે. સંસાધન ભાગીદારીમાં જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓ જેવી કે આંતર ગ્રંથાલય લોન, પ્રલેખ રવાનગી સેવા, પ્રકાશનોનો વિનિમય અને ઓનલાઈન નેટવર્કમાં ભાગ લેવો વગેરે હોય છે. ભાગ લેતા ગ્રંથાલયો એ યોગ્ય શિરસ્તો અપનાવવો જોઈએ. ડેટા વિનિમય સ્વરૂપના માનાંકીકરણ માટે જવું અને લાંબાગાળાના ફાયદા વિષે ઉપભોક્તાને સહમત કરવા.

16.4.4 સંસાધન ભાગીદારીના અવરોધકો (Barriers to Resource Sharing)

સંસાધન ભાગીદારીને ઘણા અવરોધકો - સામાન્ય સંદર્ભમાં અને વીજાણુ પર્યાવરણમાં હોય છે. કેટલાક આ પ્રમાણે છે.

- કર્મચારીઓમાં નવી વ્યવસ્થા અંગેનો ભય અથવા અનિચ્છા તેઓ આંતર ગ્રંથાલય લોન અથવા સંબંધિત પ્રવૃત્તિઓનો વધારાનો કાર્યભાર સ્વીકારવા તૈયાર નથી તેઓ તે સમયે અવરોધ કરે છે.
- સત્તા મંડળો દ્વારા લાદવામાં આવતા નિયંત્રણો : કેટલાક સત્તા મંડળો આગ્રહ રાખે છે કે ગ્રંથાલયની સામગ્રી અને ગ્રંથાલયો સાથે ભાગીદારી ન કરવી.
- સંસાધન ભાગીદારીને સહાયક સુવિધાઓનો અભાવ : ગ્રંથાલયો પાસે નકલ કરવાની સુવિધા (ફોટોકોપીંગ મશીન) અથવા વીજાણુ પ્રલેખ રવાનગી પદ્ધતિ ન પણ હોય.
- પ્રત્યાયન પ્રશ્નો : ભાગ લેનાર ગ્રંથાલયો વચ્ચેનું લાંબુ અંતર સંસાધન ભાગીદારી પદ્ધતિના સરળ કાર્યને અડચણરૂપ હોય છે.
- ભારત જેવા વિકાસશીલ દેશોમાં વીજાણુ પર્યાવરણમાં નબળાં પ્રત્યાયન જોડાણો લાંબા સમય સુધી અટકાવી રાખનાર પ્રશ્નો હોય છે.
- નાણાંકીય અભાવ : ઓટોમેશન, નેટવર્કિંગ, આંતર ગ્રંથાલય લોન ક્રિયા વગેરે માટે નાણાંકીય અભાવ સંસાધન ભાગીદારીના વચ્ચે ઉભા રહે છે (અવરોધક બને છે).

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો

(3) સંસાધન ભાગીદારી કરી શકાય તેવા ક્ષેત્રો કયા કયા છે ?

(4) સંસાધન ભાગીદારીના અવરોધકો કયા કયા છે ?

નોંધ : (1) તમારા ઉત્તરો નીચે આપેલી જગ્યામાં લખો.

(2) આ એકમને અંતે આપેલ ઉત્તરો સાથે તમારો ઉત્તર ચકાસો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

16.5 સંસાધન ભાગીદારી : રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિ (RESOURCE SHARING : NATIONAL AND INTERNATIONAL SCENARIO)

16.5.1 ભારતીય પરિસ્થિતિ (The Indian Scenario)

ભારતમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના ક્ષેત્રમાં સંસાધન ભાગીદારીનું એક પણ ઉદાહરણ જોવા મળતું નથી. તેમ છતાં વૈજ્ઞાનિક ગ્રંથાલયોમાં (વિજ્ઞાન ક્ષેત્રના ગ્રંથાલયોમાં) સંસાધન ભાગીદારી લોકપ્રિય થયેલ છે જો કે સંપૂર્ણ સ્વરૂપમાં નથી. એક નોંધપાત્ર ઉદાહરણ ભારતમાં 850 જેટલા વૈજ્ઞાનિક ગ્રંથાલયોનાં ક્રમિક પ્રકાશનો ધરાવતા (INSDOC) ઇન્સડોક દ્વારા પ્રકાશિત અને સંપાદિત National Union Catalogue of Scientific Serials in India (NUCSSI) છે. કોઈ પણ ગ્રંથાલયોનો પ્રલેખ માટે આદેશ મળતાં ઇન્સડોક પોતાના ગ્રંથાલયમાં પ્રલેખ શોધવા પ્રયત્ન કરે છે અને જો તે નિષ્ફળ જાય તો પછી દિલ્હીના મુખ્ય ગ્રંથાલયોમાં પ્રયત્ન કરે છે. પછીની બાબતમાં ઇન્સડોકનો કર્મચારી લાગુ પડતા ગ્રંથાલયની મુલાકાત લે છે. જરૂરી પ્રલેખ શોધી કાઢે છે અને આંતર ગ્રંથાલય લોન ઉપર અથવા પ્રતિકૃતિ નિર્માણ નકલ મેળવે છે. પ્રલેખની પ્રતિકૃતિ નકલ ઉપભોક્તાને ટપાલ દ્વારા મોકલી આપવામાં આવે છે.

બીજું ઉદાહરણ Union Database of Current Serials of DDC છે જેનું સંપાદન ઇન્ફલીબનેટ (INFLIBNET) દ્વારા કરવામાં આવ્યું જે 6 વિશ્વ વિદ્યાલય ગ્રંથાલયો દ્વારા લવાજમ ભરવામાં આવતા લગભગ 4000 જેટલા અનન્ય ક્રમિક પ્રકાશનોની સુચિ છે. કોઈપણ પ્રલેખનું સ્થાન આ સંઘસૂચિ (Union database) દ્વારા શોધી તે ધરાવતા ગ્રંથાલય દ્વારા માંગણી પૂરી પાડી શકાય છે. તે જ રીતે NASSDOC એ Union Catalogue of Serials in Social Sciences નું સંપાદન કરેલ છે જે હવે મશીન દ્વારા વાંચી શકાય તેવા સ્વરૂપમાં પ્રાપ્ય છે. બીજી બે સંઘસૂચિઓ આ પ્રમાણે છે : Union Catalogue of S & T Serials in Mysore City Libraries, held in Indian Institute of Science, National Aeronautical Laboratory and Raman Research Institute, Bangalore, અલબત્ત સંઘસૂચિ એ સંસાધન ભાગીદારી માટે પૂર્વ અપેક્ષિત છે.

16.5.2 આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિ (The International Scenario)

OCLC (Online Computer Library Centre) ઓહિયો એ 41 જેટલા દેશોના 11000 જેટલા ગ્રંથાલયોનું બિનનફાકારક ગ્રંથાલય નેટવર્ક છે. 1967માં સ્થપાયેલ OCLC (અગાઉનું નામ Ohio College Library Center હતું)નો મૂળભૂત હેતુ સ્વયં સંચાલિત સહકારી સૂચિકરણ સાહસ સ્થાપવાનો હતો. વર્ષો પસાર થતાં તેણે તેની સેવાઓ આંતર ગ્રંથાલય લોન પદ્ધતિ (1979), ક્રમિક પ્રકાશનોનું નિયંત્રણ (1980), પ્રાપ્તિ (1981) સમાવેશ કરવા વિસ્તારી. આ ચાર પદ્ધતિ ઉપર વાઙ્મયસૂચિગત ડેટા મધ્યસ્થ OCLC કમ્પ્યુટર ઉપર રાખવામાં આવેલ છે. આંતર ગ્રંથાલય લોન અન્વયે પ્રલેખ પ્રાપ્ત કરવા, ઉછીનો પ્રલેખ મંગાવનાર ગ્રંથાલયે જ્યાં સુધી વિનંતિ નોંધવામાં ન આવે ત્યાં સુધી અપેક્ષિત ગ્રંથાલયોને ઓનલાઈન વિનંતિ મોકલવાની હોય છે.

BLDSC (British Library Document Supply Centre) બોસ્ટોન 17 સહાયક ગ્રંથાલયોની મદદ દ્વારા સામયિકો, અહેવાલો, શોધ પ્રબંધો, પરિસંવાદ કાર્યવાહીઓ અને પુસ્તકોના વિસ્તૃત સંગ્રહ આધારિત પ્રલેખ પૂરા પાડવાની સેવા આપે છે. આ પ્રલેખોનું આંતર ગ્રંથાલય ઉદ્ધરણ ગ્રેટ બ્રિટનમાં અને પરદેશના રાષ્ટ્રીય કેન્દ્રોમાં BLDSC દ્વારા કરવામાં આવે છે.

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો

(4) ભારતમાં લોકપ્રિય બનતી સંસાધન ભાગીદારી વ્યવસ્થા સમજાવો.

નોંધ: (1) તમારો ઉત્તર નીચે આપેલી જગ્યામાં લખો.

(2) આ એકમને અંતે આપેલ ઉત્તરો સાથે તમારો ઉત્તર ચકાસો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

16.6. સાર્વજનિક ગ્રંથાલય નેટવર્કિંગ (PUBLIC LIBRARY NETWORKING)

નેટવર્ક એ (કોન્સોર્ટિયમ અથવા સહકારી) સંસાધન ભાગીદારીના હેતુઓ પ્રાપ્ત કરવા માટેની સંયોજિત વ્યવસ્થાઓ પૈકીની એક છે. જ્યારે બે કે તેથી વધુ ગ્રંથાલયો અને/અથવા સંસ્થાઓ કેટલાક કાર્ય હેતુઓ માટે પ્રત્યાયન દ્વારા માહિતીની આપ-લે કરવાની સામાન્ય પદ્ધતિથી જોડાય છે તેને ગ્રંથાલય નેટવર્ક તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. ગ્રંથાલયો જુદા જુદા ન્યાયિક ક્ષેત્રમાં હોઈ શકે છે. પરંતુ જ્યારે દરેક પોતાના વિસ્તારમાં સેવા આપે છે છતાં એક જ આધાર ઉપર એકબીજાને સેવા આપવા સંમત થાય છે.

નેટવર્કનો અર્થ સામાન્ય ઔપચારિક શબ્દકોશ મુજબ ‘એક જોડાણવાળી પદ્ધતિ’ છે. ગ્રંથાલય નેટવર્ક અર્થાત્ એક પદ્ધતિ જે નીચે ગ્રંથાલયો સ્પષ્ટ રીતે સંસાધન ભાગીદારી માટે જોડાયેલ હોય છે. ટેકનીકલ શબ્દકોશ નેટવર્કની વ્યાખ્યા સૂચિત કરે છે કે ‘કમ્પ્યુટર અને પ્રત્યાયનના જોડાણો જે કમ્પ્યુટરને બીજા દરેક સાથે કાર્યક્રમો, સુવિધાઓ, ડેટા અને જ્ઞાનના આધારે ભાગીદારી સાથે પ્રત્યાયન કરવા અનુમતિ આપે છે. નેટવર્ક સ્થાનિક (એક રૂમ, એક કાર્યાલય, એક સંસ્થા) રાષ્ટ્રીય અથવા આંતરરાષ્ટ્રીય પણ હોઈ શકે છે.

કોઈપણ વ્યક્તિને ઘણીવાર કમ્પ્યુટર નેટવર્ક, ગ્રંથાલય અને માહિતી નેટવર્ક અને પ્રત્યાયન નેટવર્ક જેવા પદો સાથે અચાનક ભેટો થાય છે. પ્રત્યાયન નેટવર્ક (જેવા કે TELENET, TYMNET, DIALNET) એ ડેટા રવાનગીના માર્ગો છે જે ટેલિફોન/માઈક્રોવેવ/સેટેલાઈટ દ્વારા માહિતી/ડેટા મેળવવા/મોકલવા માટે ચાલુ હોય તેવા કમ્પ્યુટર નેટવર્ક તરફ લઈ જાય છે. કમ્પ્યુટર નેટવર્ક બીજા બાજુ કમ્પ્યુટર પદ્ધતિની કક્ષા છે. જેમાં અનેક કમ્પ્યુટર એકબીજા સાથે જોડાયેલા હોય છે. ઉદાહરણ તરીકે ભારતમાં આપણી પાસે NICNET, INDONET, ERNET વગેરે કમ્પ્યુટર નેટવર્ક છે. ગ્રંથાલય/માહિતી નેટવર્ક, કમ્પ્યુટર નેટવર્કથી જુદા પ્રકારનાં છે. બીજા શબ્દોમાં ગ્રંથાલય નેટવર્ક એ વિવિધ ગ્રંથાલય/માહિતી કેન્દ્રોના ડેટાબેઝનું નેટવર્ક છે જે સ્રોતની ભાગીદારીની સુવિધા પૂરી પાડવા કોમ્પ્યુટર નેટવર્ક દ્વારા જોડાયેલ છે. સામાન્ય રીતે આપણે નેટવર્ક દર્શાવીએ ત્યારે તે કોમ્પ્યુટર નેટવર્ક આધારિત ગ્રંથાલય અને માહિતી નેટવર્ક (જેવાં કે DELNET, INFLIBNET, CALIBNET વગેરે)નો સૂચિતાર્થ કરે છે.

ટૂંકમાં ગ્રંથાલય નેટવર્કને વ્યાખ્યાયિત કરી શકાય કે “બે અથવા વધુ ગ્રંથાલયો કેટલાક કાર્યો અથવા હેતુઓ માટે પ્રત્યાયન દ્વારા માહિતી આપ-લેની સામાન્ય પદ્ધતિથી જોડાયેલા હોય. નેટવર્ક સામાન્ય રીતે ઔપચારિક વ્યવસ્થા ધરાવે છે જે વિવિધ ગ્રંથાલયોમાં ઉપલબ્ધ સામગ્રી, માહિતી અને સેવાઓ તમામ અપેક્ષિત ઉપલોક્તાઓને પૂરી પાડવામાં આવે છે. ગ્રંથાલયો જુદા જુદા ન્યાયિક ક્ષેત્રમાં હોઈ શકે છે પરંતુ જ્યારે દરેક પોતાના વિસ્તારમાં સેવા આપે છે છતાં એક જ આધાર ઉપર એકબીજાને સેવા આપવા સંમત થયા છે. કોમ્પ્યુટર અને દૂરસંચાર તેમની વચ્ચે પ્રત્યાયન સુવિધા પૂરી પાડવાના સાધનોમાં હોઈ શકે છે” (the US National Commission on Library and Information Science, 1975).

16.6.1 સાર્વજનિક ગ્રંથાલય નેટવર્કિંગની જરૂરિયાત અને હેતુઓ (Need and Objectives of Public Library Networking)

તાદૃશ્યકરણ થયા મુજબ નેટવર્કનો વિકાસ કોમ્યુનિકેશન (કમ્પ્યુટર + પ્રત્યાયન)ની પશ્ચાદ્ ભૂમિકામાં છે. જો કે નેટવર્કના વિકાસનો ઇતિહાસ કોમ્યુનિકેશનની સાથે દોરી શકાય. 1960ના મધ્ય દાયકામાં જ્યારે દૂરસ્થ કમ્પ્યુટર પ્રાપ્તિનો સ્વીકાર થયો ત્યારે વિકાસ પરિપક્વ થયો. ત્યારબાદ તુર્તજ પ્રમાણિત વાઙ્મયસૂચિ માળખા જેને મશીન દ્વારા વાંચી શકાય તેવી સૂચિ (MARC)ના પ્રચારને અનુસરવામાં આવ્યો. ત્યારથી પદ્ધતિમાં ઘણી ઝડપી વૃદ્ધિ થયેલ છે અને આજે ઘણા અગ્રિમ તબક્કામાં છે જેમાં નેટવર્ક આંતર ગ્રંથાલય લોનને સહાય, CD ROM આધારિત સેવાઓ, પશ્ચાદ્વર્તી રૂપાંતર (સૂચિ), સામૂહિક ખરીદી કરાર અને વીજાણુ પ્રલેખ રવાનગી સેવાઓ પૂરી પાડી શકાય છે.

સામાન્ય રીતે સાર્વજનિક ગ્રંથાલય નેટવર્કને નીચેના હેતુઓ હોઈ શકે છે :

- (અ) વાઙ્મયસૂચિ નિયંત્રણ અને સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોને રસ હોય તેવા ક્ષેત્રોમાં કમ્પ્યુટર આધારિત વાઙ્મયસૂચિ ડેટાબેઝ મજબુત બનાવવા.
- (બ) બિનવાઙ્મયસૂચિ ડેટાબેઝના સર્જનમાં પ્રોત્સાહન આપવું.
- (ક) ટેકનિકલ અને સંયોજનાત્મક માળખાનો વિકાસ કરવો અને પ્રોત્સાહન આપવું અને ડેટાની આપ-લે માટે ક્ષમતા વધારવી.
- (ડ) રાષ્ટ્રીય માહિતીનું માળખું વિકસાવવું.
સાર્વજનિક ગ્રંથાલય નેટવર્કની જરૂરિયાત નીચે ગણાવેલ છે.
- (1) કોઈપણ વ્યક્તિ ખાસ પ્રલેખ નેટવર્કમાં ઉપલબ્ધ છે કે નહિ તે ચકાસી શકે છે તે પણ સરળતાથી
- (2) નેટવર્ક જરૂરી પ્રલેખનું કાર્યક્ષમતાથી વિતરણ કરવાની ગોઠવણી કરી શકે છે.
- (3) નેટવર્ક નાના ગ્રંથાલયોને વિશાળ લાભોની દૃષ્ટિએ ભાગ લેવા પ્રેરણા પૂરી પાડી શકે છે અને ગ્રંથાલય સેવાઓમાં ઉત્પાદનલક્ષી સુધારાઓમાં શક્તિશાળી ઉદ્દીપક પૂરો પાડી શકે છે.
- (4) સ્ત્રોતને તર્ક સંગત બનાવવામાં અને માનવ સંસાધન વિકાસમાં સુધારાઓ કરવામાં નેટવર્ક મદદ કરે છે.
- (5) દેશના આર્થિક અને સામાજિક વિકાસને પ્રોત્સાહન આપે છે.

16.6.2 સાર્વજનિક ગ્રંથાલય નેટવર્કના લાભ (The Advantages of Public Library Networking)

- તેટલા જ ખર્ચે વધુ સેવાઓ
- સાંપ્રત સેવાઓના ખર્ચમાં નિયંત્રણ કરવું અને/અથવા ઘટાડો કરવો.
- ગ્રંથસંગ્રહ વિકાસનો ક્રિયાત્મક ખર્ચ લઘુત્તમ કરવો.
- ઉપલોક્તા સમુદાયને પૂરી પાડવામાં આવતી માહિતી સેવાઓની ગુણવત્તા સુધારવી.

16.6.3 નેટવર્ક આધારિત સેવાઓ (Network Based Services)

ગ્રંથાલયો દ્વારા નેટવર્ક આધારિત સેવાઓ નીચે પ્રમાણે છે :

- (1) સૂચિ સેવાઓ : ભાગીદારી સૂચિકરણ; સંઘસૂચિ; ભાગીદારી ડેટાબેઝની ઓનલાઈન પ્રાપ્તિ; વાઙ્મય સૂચિગત ડેટાનું પશ્ચાદ્વર્તી રૂપાંતર.
- (2) ડેટાબેઝ સેવાઓ : સંદર્ભ અને નિર્દેશી સેવાઓ
- (3) વાઙ્મયસૂચિગત ડેટાબેઝ સેવાઓ : પશ્ચાદ્વર્તી શોધ, SDI (પસંદગીયુક્ત માહિતી પ્રસાર) સેવાઓ, CAS (અદ્યતન અવબોધન સેવા)
- (4) પ્રલેખ રવાનગી સેવાઓ : આંતર ગ્રંથાલય લોન, પ્રલેખ રવાનગી.

- (5) ગ્રંથસંગ્રહ વિકાસ : સહકારી પસંદગી અને પ્રાપ્તિ
- (6) પ્રત્યાયન આધારિત સેવાઓ : ઇલેક્ટ્રોનિક મેઈલ/બુલેટીન બોર્ડ/ચર્ચા સમૂહો/ફાઈલ હસ્તાંતરણ.
- (7) કમ્પ્યુટર કોન્ફરન્સ અને વિડિયો કોન્ફરન્સ
- (8) વેબ ઓપેક

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો

- (6) સાર્વજનિક ગ્રંથાલય નેટવર્કની જરૂરિયાત સમજાવો.
- (7) ગ્રંથાલયો દ્વારા નેટવર્ક આધારિત અપાતી સેવાઓ કઈ છે ?

- નોંધ : (1) તમારા ઉત્તરો નીચે આપેલી જગ્યામાં લખો.
(2) આ એકમને અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારા ઉત્તરો ચકાસો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

16.7 સમાવિષ્ટ ટેકનોલોજી : હાર્ડવેર અને સોફ્ટવેર (TECHNOLOGIES INVOLVED HARDWARE AND SOFTWARE)

16.7.1 હાર્ડવેર (Hardware)

હાર્ડવેરની રૂપરેખા આ બાબતો પૂરી પાડવા ઓળખી શકાશે.

(અ) ગ્રંથાલયોનું કમ્પ્યુટરીકરણ અને

(બ) ગ્રંથાલયોનું નેટવર્કિંગ

નેટવર્કિંગ માટે જરૂરી કમ્પ્યુટર હાર્ડવેર મુખ્યત્વે માઈક્રો કમ્પ્યુટર છે. નેટવર્કિંગ માટે હાર્ડવેરની રૂપરેખાનું વર્ણન કરવું અહીં જરૂરી નથી. તેમ છતાં ગ્રંથાલય નેટવર્કિંગ માટે હાર્ડવેરની આવશ્યક ગુણવત્તા નીચે પ્રમાણે છે.

(અ) અનાવશ્યક લઘુત્તમ હાર્ડવેર

(બ) તબક્કાવાર અમલીકરણના વ્યૂહ માટેના સ્પષ્ટ રસ્તાની જોગવાઈ

(ક) વધારાના ટર્મીનલને સ્થાન આપવા માટેનો વ્યાપ

(ડ) ગ્રંથાલય નેટવર્કિંગના ઉત્તમ સોફ્ટવેર સાથે સુસંગતતાની ક્ષમતા.

16.7.2 સોફ્ટવેર (Software) :

સોફ્ટવેર બે મુખ્ય પ્રકારમાં અલગ પાડી શકાશે. પદ્ધતિ સોફ્ટવેર (System Software) અને પ્રયોજિત સોફ્ટવેર (Application Software) અથવા પ્રયોજિત કાર્યક્રમો પદ્ધતિ સોફ્ટવેર એ ઉત્પાદન અથવા પ્રયોજિત કાર્યક્રમને સહાય માટેનું સોફ્ટવેર છે જે કોઈ ખાસ પ્રયોજિતામાં વિશિષ્ટતા નથી. બીજા શબ્દોમાં એ કમ્પ્યુટર અને તેના પરિઘની પ્રયુક્તિના કાર્યોનું નિયંત્રણ કરે છે. પદ્ધતિ સોફ્ટવેરના ઉદાહરણ ઓપરેટીંગ પદ્ધતિ, કોમ્પાઈલર, એડીટર અને અલગ પાડવાના કાર્યક્રમોનો સમાવેશ થાય છે.

પ્રયોજિત સોફ્ટવેર એ કમ્પ્યુટર દ્વારા અમલમાં મૂકવામાં આવેલ સૂચનાઓ છે જે ભૌતિક પ્રયુક્તિઓથી વિરુદ્ધ જેના ઉપર તે (હાર્ડવેર) કાર્ય કરે છે પ્રયોજિત સોફ્ટવેરના ઉદાહરણ હિસાબી સંપૂટ અથવા ગ્રંથાલય સંપૂટનો (Package) સમાવેશ કરશે. ગ્રંથાલય સોફ્ટવેર (અ) ગ્રંથાલય ઓટોમેશન (બ) ડેટાબેઝની રચના અને માહિતી પુનઃ પ્રાપ્તિ અને (ક) નેટવર્કિંગને ટેકો પૂરો પાડવો જોઈએ.

કોઈપણ ગ્રંથાલય નીચેની પદ્ધતિઓ પૈકી કોઈપણ એકનો ઉપયોગ કરી સોફ્ટવેર પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

(1) બજારમાંથી તૈયાર સંપૂટ (Package) ખરીદવો. (2) સોફ્ટવેર એજન્સી દ્વારા બનાવેલ ગ્રાહકલક્ષી સોફ્ટવેર મેળવવું (3) સંસ્થામાં સોફ્ટવેર વિકસાવવું. સામાન્ય વ્યવહાર બજારમાંથી ઉપલબ્ધ તૈયાર સોફ્ટવેર ખરીદવાનો છે કારણ કે તેઓ સ્પર્ધાત્મક ભાવે ઊંચી ગુણવત્તા જાળવતા હોય છે. વિકેતાઓમાં તેના અનુભવી અને નિષ્ણાતો તાત્કાલિક સોફ્ટવેર સ્થાપન કરવા (Installation of Software) ઉપલબ્ધ હોય છે અને પાછળથી સેવાઓ આપે છે. આમ છતાં આ પ્રકારના સોફ્ટવેરની પસંદગી કરતી વખતે કાળજી લેવી જોઈએ. ઈન્ફલીબનેટ (INFLIBNET 1998) નો Inter Agency Working Group ના અહેવાલમાં ગ્રંથાલય નેટવર્ક/સોફ્ટવેરના 23 વિશિષ્ટ લક્ષણોની ભલામણ કરેલ છે જે ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ. આ પૈકી કેટલીક અહીં આ પ્રમાણે ગણાવેલ છે.

- સંપૂટ સંકલિત હોવો જોઈએ જે ગ્રંથાલય ઓટોમેશન તેમજ ડેટાબેઝની રચનાને સહાય કરતો હોય તે પસંદગી યોગ્ય છે.
- રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય માનાંકોને સુસંગત હોવો જોઈએ.
- મૈત્રીપૂર્ણ (User Friendly) (મેનુ સંચાલિત), હસ્તપોથી અને તાલીમ દ્વારા ખાસ ગ્રંથાલયની જરૂરીયાત મુજબ સહાય આપવી.
- જો ફક્ત એક જ ઉપભોક્તા સોફ્ટવેર હોય તો તેને વધુ ઉપભોક્તાલક્ષી સુધારા સ્વીકાર્ય હોવા જોઈએ.
- ડેટા સલામતીને ટેકો (Password વગેરે) હોવો જોઈએ. બેકઅપ/ડેટા પુનઃ પાછા લાવી શકાય તેવી સુવિધા હોવી જોઈએ.
- નિર્દેશીકરણ સુવિધા, શબ્દભંડોળ માટે જોગવાઈ, અધિકૃત ફાઈલની જાળવણી માટે સુવિધા હોવી જોઈએ.
- શોધ, ડેટાની આયાત/નિકાસને સુવિધા આપવી જોઈએ.

તમામ રંગકલા અને રંગીન ગ્રંથાલય સોફ્ટવેર બજારમાં ઉપલબ્ધ છે. આપણે આપણી ચર્ચા માત્ર હાથવેગી મર્યાદિત રાખીશું.

CDS/ISIS (WINISIS) : યુનેસ્કોનું CDS/ISIS (DOS સંસ્કરણ) અથવા WINISIS (વિન્ડો વર્ઝન એ લગભગ ક્રિમત સિવાયનું છે. તે શક્તિશાળી માહિતી સંગ્રહ અને પુનઃપ્રાપ્તિનું સોફ્ટવેર છે. તે જ રીતે શક્તિશાળી શોધ સુવિધા અને ISO 2709 માનાંક સ્વરૂપમાં ડેટા આયાત/નિકાસ કરવાની સુવિધા છે. તેમ છતાં ગ્રંથાલયના આંતરિક કાર્યો કરી શકતું નથી. આ સોફ્ટવેર બે ભાષાઓમાં આદર્શ છે. જેવી કે (1) તે લગભગ વિના મૂલ્યે (મફત) મળે છે અને કોઈ સાર્વજનિક ગ્રંથાલય જેને સંપૂર્ણ સોફ્ટવેર ખરીદવા નાણાંકીય અવરોધ હોય તે ઓટોમેશનનો અગત્યનો ભાગ અર્થાત ડેટાબેઝની રચના કરી શકે છે. (2) ડેટાબેઝનું સર્જન એ સંઘસૂચિ અને નેટવર્કીંગનું આરંભ બિંદુ છે.

TLMS : ટીએલએમએસ : Total Library Management Services (TLMS) નું માર્કેટીંગ વેબ ઓપેક એપ્લીકેશન પ્રાઈવેટ લિ. પુણે, જેને રાજા રામમોહન રાય લાયબ્રેરી ફાઉન્ડેશન (RRRLF) સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો માટે અધિકૃત (ભારત સરકારના સાંસ્કૃતિક વિભાગ દ્વારા નક્કી કરેલ ધોરણોને આધારે) ઓળખાવ્યા છે તેના દ્વારા કરવામાં આવે છે. ભારતમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોમાં વિના મૂલ્યે વિતરણ કરવા RRRLF ઘણી નક્કી ખરીદશે તે અપેક્ષિત છે. તે વિન્ડો અને યુનિક્સ (Unix)ના આધાર ઉપર ઉપલબ્ધ છે અને તેની ક્રિમત ઘણા અન્ય સોફ્ટવેરની તુલનામાં સાધારણ છે.

LIBSYS : લિબ્સીસ :

લિબ્સીસ કોર્પોરેશન, ન્યુ દિલ્હી દ્વારા ઉત્પાદિત તે લાંબા સમયથી ધંધામાં છે અને અન્ય સોફ્ટવેર વિકેતાની તુલનામાં આગળ છે. તે સંપૂર્ણ સંકલિત સોફ્ટવેર છે સામાન્ય રીતે વિશિષ્ટ ગ્રંથાલયો દ્વારા ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે. તેમાં જરૂરી આવશ્યક લક્ષણો જેવાં કે

વિસ્તૃત આંતરિક કાર્યો/પ્રક્રિયાઓ, શોધ સુવિધા, સલામતી પદ્ધતિ વગેરે છે. મુખ્ય ખામી ઊંચી કિંમત અને ઊંચો જાળવણીનો ચાર્જ રહેવા પામેલ છે.

Alice for windows એલિસ ફોર વિન્ડોઝ :

સોફ્ટલિન્ક્સ એશિયા પ્રા.લિ. દ્વારા વેચવામાં આવતું આ પેકેજ પ્રમાણમાં સારા દરે મળે છે અને સારા સોફ્ટવેરના બધાં જ લક્ષણો તે ધરાવે છે. તેના અહેવાલો છે કે તે વિન્ડોઝ તેમજ યુનિક્સ ઓપરેટીંગ પદ્ધતિ આધારિત છે અને પ્રમાણમાં ઓછી કિંમતવાળું છે.

SLIM++ સ્લીમ++

અલગોરિથમ પુણેનું ઉત્પાદન સિસ્ટમ્સ ફોર લાયબ્રેરી એન્ડ ઈન્ફર્મેશન મેનેજમેન્ટ (SLIM++) એ ગ્રંથાલય સંચાલન માટેના તમામ લક્ષણો ધરાવતું સંકલિત સોફ્ટવેર છે. સામાન્ય ઉપરાંત વેબ ઓપેક, બુલેટીન પ્રિન્ટીંગ, Z39.50 સર્વિસ, સીસીએફ/માર્ક (Common Communication Formate/Machine Readable Catalogu) સ્વરૂપમાં આયાત/નિકાસ વગેરે મોડ્યુલ્સનો સમાવેશ કરે છે.

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો

(8) ભારતમાં અગત્યના ગ્રંથાલય સોફ્ટવેર ક્યાં છે અને સાર્વજનિક ગ્રંથાલયના પર્યાવરણને અનુકૂળ ક્યાં બે સોફ્ટવેર છે.

નોંધ : (1) નીચે આપેલી જગ્યામાં તમારો ઉત્તર લખો.

(2) આ એકમને અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારો ઉત્તર ચકાસો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

16.8 વાઙ્મયસૂચિના માનાંકો અને સ્વરૂપો (BIBLIOGRAPHICAL STANDARDS AND FORMATS)

માહિતીનું આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાએ વધેલ આદાન પ્રદાન (અથવા જુદા જુદા ડેટાબેઝમાંથી સર્જિત માહિતીની સામેલગીરી)ને સુવિધા પૂરી પાડવા માહિતી પ્રક્રિયા કરવા અને આદાનપ્રદાન કરવા માનાંકો આવશ્યક છે. યુનેસ્કોના યુનિસિસ્ટ (UNISIST) કાર્યક્રમે માનાંકોને એકબીજા સાથે જોડાયેલી માહિતી પદ્ધતિને પ્રદાન કરતા પરીબળો પૈકી એક તરીકે માન્ય કર્યા છે. વાઙ્મયસૂચિગત રેકર્ડઝની આપ-લે કરવામાં ડેટાનું સંયોજન અને રજુઆતનું પ્રશાસન કરતા માનાંકો ઉપર, નોંધોની વ્યાખ્યાઓ ઉપર અને તેની વિષયવસ્તુ ઉપર સંમતિ આવશ્યક છે. આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાએ માનાંકીકરણમાં થયેલ કેટલાક પ્રયત્નોમાં MARC સ્વરૂપ (US), યુનેસ્કો સંદર્ભ હસ્તપોથી દ્વારા વિકસાવેલ સ્વરૂપ, UNIMARC, CCF અને ISO 2709 નોંધપાત્ર માનાંકો છે.

જે ગ્રંથાલયો નેટવર્કિંગ માટેનો ઈરાદો ધરાવતાં હોય તેમણે ડેટાબેઝની રચના કરતા પહેલાં આ પૈકીનું એક માનાંક સ્વીકારવો જોઈએ. ઉદાહરણ તરીકે ભારતમાં ડેલનેટ (DELNET) CCF (Common Communication Format) નો ઉપયોગ કરે છે. ભારત સરકારના સાંસ્કૃતિક વિભાગ નીચેના ગ્રંથાલયો, રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય સહિત અને RRRLF એ UNIMARC સ્વીકારેલ છે. જ્યારે INFLIBNET, MARC-21 ને સમર્થન આપે છે. ગ્રંથાલયો જે નેટવર્કના ભાગરૂપે છે તેમણે અચળ રીતે અગાઉથી નક્કી કરેલ માનાંક ડેટાબેઝની રચના પૂર્વે સ્વીકાર કરવો પડે (અથવા પશ્ચાદ્ધર્તી રૂપાંતર કરતા પહેલા) અને અગાઉથી નક્કી કરેલ વિનિમયના માળખામાં (સ્વીકારેલ માનાંકમાંથી તૈયાર કરેલ) ડેટા નિવેશ કરવો જોઈએ. વિનિમય માળખુ જોડાણો ટેગ (Tag) અથવા ડેટા તત્ત્વોની ઓળખ માટેના રેકોર્ડમાં સ્થાનનો ઉપયોગ કરીને અગાઉથી નક્કી કરેલ નિયમો મુજબ ડેટાની ગોઠવણી છે. આ તમામ પદ્ધતિઓ વચ્ચે ડેટાના સ્થળાંતરની બદલવાની સુવિધા પૂરી પાડે છે. (CCF આવું એક માળખું છે).

યંત્ર વાંચી શકે તેવા સ્વરૂપમાં માહિતીના વિનિમય માટે વિનિમય માળખાંની આવશ્યક શરત છે કે નીચેના અન્ય ક્ષેત્રો (આ પ્રમાણે દર્શાવેલ)માં પણ માનાંકીકરણ થયેલું આવશ્યક છે.

- સૂચિકરણ
- વર્ગીકરણ
- વિષય શીર્ષકો
- વાહ્યમયસૂચિય વર્ણન વગેરે

સહકાર કરતાં ગ્રંથાલયોએ ઉપલબ્ધ પસંદગીઓમાંથી સૂચિકરણ (AACR/CCC વગેરે) વર્ગીકરણ (DDC/UDC વગેરે) વિષય શીર્ષકો વગેરે માટે એક સામાન્યની પસંદગી કરવી. ઉદાહરણ તરીકે ભારત સરકારના સાંસ્કૃતિક વિભાગ નીચેના ગ્રંથાલયો (સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો), અગાઉ સમજાવ્યું તે પ્રમાણે તમામ ગ્રંથાલયો સરળતાથી રેકોર્ડનું સર્જન/વિનિમય કરી શકે તે હેતુથી નીચેના માનાંકો સ્વીકારેલ છે.

AACRII (સૂચિકરણ) DDC (વર્ગીકરણ), લાયબ્રેરી ઓફ કોંગ્રેસ સબ્જેક્ટ હેડિંગ (વિષય શીર્ષકો); UNIMARC

16.9 ભારત અને વિદેશોમાં ગ્રંથાલય નેટવર્ક્સ (LIBRARY NETWORKS IN INDIA AND ABROAD)

ભારતમાં ગ્રંથાલય નેટવર્કનો મુખ્ય વિકાસ મોડા છતાં 1980ના મધ્ય દાયકામાં ભારત સરકારના ડેટા નેટવર્કના સર્જન કરવાના પ્રયત્નોને કારણે NICNET, ERNET, INDONET, SIRNET, જેવા નેટવર્ક સ્થાન લીધું. જુદા જુદા ભૌગોલિક સ્તરે આવેલા સરકારી વિભાગોને INSAT-IB સેટેલાઈટ દ્વારા જોડવા NICNET ની સ્થાપના કરી. ERNET એ શૈક્ષણિક અને સંશોધન સમુદાયને ઈ-મેઈલ, ફાઈલ સ્થળાંતર, દૂરસ્થ રહી પ્રવેશ કરવો. (log in) ડેટાબેઝની પ્રાપ્તિ, બુલેટીન બોર્ડ પૂરા પાડવા માટેનું કમ્પ્યુટર નેટવર્ક છે. INDONET, વિવિધ સમુદાયો સાથે જોડાયેલ વ્યાપારિક નેટવર્ક જેની રચના સી.એમ.સી.લિ. કુ.ના સોફ્ટવેર સ્રોત અને કમ્પ્યુટરીંગની પ્રાપ્તિ પૂરી પાડવા માટે કરવામાં આવી હતી. VIKRAM પેકેટ સ્વીચ પબ્લીક ડેટા નેટવર્ક છે જે લીઝ અને ડાયલ અપ લાઈન સાથે જોડાયેલ તમામને દૂરસ્થ બિંદુથી પ્રાપ્તિ પૂરી પાડે છે. SIRNET (Scientific and Industrial Research Network) ભારતમાં આવેલ તમામ CSIR પ્રયોગશાળાઓ અને અન્ય સંશોધન વિકાસ (R&D) સંસ્થાઓને પરસ્પર જોડાણ કરી આપે તે અપેક્ષિત છે. ડેટા/કમ્પ્યુટર નેટવર્કની સ્થાપના ગ્રંથાલય અને માહિતી નેટવર્કને સુવિધા પૂરી પાડેલ છે.

16.9.1 ભારતમાં ગ્રંથાલય નેટવર્ક્સ (Library Networks in India)

ભારતમાં અગત્યના ગ્રંથાલય નેટવર્કની ટૂંકામાં સમજૂતી આ વિભાગમાં આપેલ છે.

16.9.1.1 ભારતમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલય નેટવર્ક (Public Library Network in India)

એ સત્ય હકીકત છે કે ભારતમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો સૌથી વધુ અવિકસિત છે અને હજુ પણ નેટવર્કીંગમાં શરૂઆત કરવાની છે. નેટવર્કીંગને બાજુ પર રાખીએ તો પણ ભારતમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોનું કમ્પ્યુટરીકરણ પણ થયું નથી. તાજેતરમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોમાં આઈટી (Information Technology)ની પ્રયોજિતતા અંગે થયેલ સર્વેક્ષણના પરિણામો દર્શાવે છે કે ફક્ત 8% ગ્રંથાલયોનું કમ્પ્યુટરીકરણ થયેલ છે. 28% ઓટોમેશન દાખલ કરવાનું આયોજન કરેલ છે. જ્યારે બાકીના (64%) એ આયોજન કરવાનું છે. તેઓ તમામ કમ્પ્યુટરીકરણના સર્વોપરિ મહત્વથી અવગત છે. આ બાબત ભારતમાં સમુદ્રના ટાપુઓ સમાન છે જેમાં કોઈ પણ કહી શકે કે આ ક્ષેત્રમાં આગળ વધવા પ્રયત્નો કરવાના છે.

દિલ્હી સાર્વજનિક ગ્રંથાલય : (Delhi Public Library)

દિલ્હી સાર્વજનિક ગ્રંથાલય (1951) આધુનિક ભારતમાં સૌથી અગ્રેસર સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિમાં વૃદ્ધિ પામેલ છે અને દક્ષિણ પૂર્વ એશિયામાં સૌથી વધુ ઉદ્યમી સાર્વજનિક ગ્રંથાલય બન્યું છે. મધ્યસ્થ ગ્રંથાલય, વિભાગીય ગ્રંથાલય અને શાખા ગ્રંથાલયો ઉપરાંત તેને કેટલાક સામુદાયિક ગ્રંથાલયો, ઉપશાખા ગ્રંથાલયો, વાચનકેન્દ્રો, મોબાઈલ સેવા કેન્દ્રો વગેરેનું નેટવર્ક છે. જો કે ભારતમાં આ

અગ્રેસર ગ્રંથાલય પદ્ધતિ છે. પરંતુ હજુ તેને વાસ્તવિક નેટવર્કિંગ ક્ષેત્રમાં પ્રગતિ કરવાની છે. તે હજુ પણ કમ્પ્યુટરાઈઝેશનના શરૂઆતના તબક્કામાં છે. હાલમાં મધ્યસ્થ ગ્રંથાલય અને વિભાગીય ગ્રંથાલયમાં કમ્પ્યુટર પ્રસ્થાપન કરવામાં આવ્યા છે અને કમ્પ્યુટરાઈઝ્ડ સૂચિકરણ કરવાનું શરૂ થયેલ છે. તેઓ સામયિકોના થોડાક ડેટાબેઝ લાવ્યા છે.

ડેલનેટ (DELNET) :

ડેવલપીંગ લાયબ્રેરી નેટવર્ક, અગાઉ દિલ્હી લાયબ્રેરી નેટવર્ક તરીકે ઓળખાતું હતું. તે ભારતમાં શરૂઆતનાં (1988) નેટવર્ક પૈકીનું એક છે. સાંપ્રત સમયમાં ધી નેશનલ ઇન્ફર્મેટ્રીક્સ સેન્ટર, માહિતી ટેકનોલોજી મંત્રાલય, ભારત સરકાર અને ઈન્ડિયા ઇન્ટરનેશનલ સેન્ટર ન્યુ દિલ્હી, ડેલનેટને પ્રોત્સાહન પૂરું પાડે છે. ડેલનેટ એ ફક્ત સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો માટેનું નેટવર્ક નથી તે નોંધવું જોઈએ.

ગ્રંથાલયોના નેટવર્કના વિકાસ દ્વારા ડેલનેટ ગ્રંથાલયો વચ્ચે સંસાધન ભાગીદારીને પ્રોત્સાહન આપવાનો મુખ્ય હેતુ સાથે સ્થાપના કરવામાં આવી છે. તેના હેતુઓ માહિતી એકત્રિત કરવી, સંગ્રહ કરવો અને પ્રસાર કરવો ઉપરાંત ઉપભોક્તાઓને કમ્પ્યુટરાઈઝ્ડ સેવાઓ આપવી, યોગ્ય સંગ્રહ વિકાસ માટેના પ્રયત્નોનું સંકલન કરવું અને જ્યાં શક્ય હોય ત્યાં બિનજરૂરી પુનરાવર્તન અટકાવવાના છે.

ડેલનેટ સભ્ય ગ્રંથાલયોમાં પ્રાપ્ય સ્ત્રોતનો વિવિધ સંઘસૂચિઓના સંપાદન સાથે સક્રિય રીતે જોડાયેલ છે. તેણે પુસ્તકોની સંઘસૂચિ, સાંપ્રત સામયિકોની સંઘયાદી, સામયિકોની સંઘસૂચિ, CD ROM ડેટાબેઝ, ભારતીય નિષ્ણાતોનો ડેટાબેઝ, સામયિકોના લેખનો ડેટાબેઝ, વિડિયો રેકોર્ડિંગની સંઘયાદી ઉર્દૂ હસ્તપ્રતોનો ડેટાબેઝ, શોધ પ્રબંધ અને ડેઝર્ટેશનનો ડેટાબેઝ, DEVINSA ડેટાબેઝ, GIST ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરી ભાષાના પ્રકાશનોના નમૂનાના ડેટાબેઝ અને કેટલાક અન્ય ડેટાબેઝનું સર્જન કર્યું છે. તે તેના સંસ્થાકીય અને સંઘ સંસ્થાકીય સભ્યો સહિત 243 સભ્ય ગ્રંથાલયોને ઈ-મેઈલ સહિત અનેક પંક્તિની સેવાઓ પૂરી પાડે છે.

16.9.1.2 ભારતમાં અન્ય ગ્રંથાલય નેટવર્ક (Other Library Networks in India)

સાર્વજનિક ગ્રંથાલય નેટવર્ક ઉપરાંત ભારતમાં કેટલાકની નીચે ચર્ચા કરવામાં આવી છે. આ સંપૂર્ણ નથી પરંતુ આ પ્રકારના નેટવર્કના ઉદાહરણની યાદી છે.

કેલીબનેટ (CALIBNET) :

કલકત્તા ગ્રંથાલય નેટવર્ક (CALIBNET) એ ભારતમાં 1993 સ્થપાયેલું સૌપ્રથમ ગ્રંથાલય નેટવર્ક હતું. તેનો ઈરાદો અસરકારક ક્રિમત કરી આપતાં આધુનિક સાધનો દાખલ કરી શૈક્ષણિક, સંશોધકોને, વિદ્યતાપૂર્ણ વ્યાવસાયિકોને, અધિકારીને, પદાધિકારીઓને અને નિર્ણય લેનાર જેવા બીજાઓને માહિતી સહાય પૂરી પાડવાનો હતો. કેલીબનેટના હેતુઓ આ પ્રમાણે છે.

- વ્યક્તિગત ગ્રંથાલયોના આંતરિક કાર્યો અને ઉપભોક્તા સેવાઓ જેવી કે પ્રાપ્તિ, હિસાબી પદ્ધતિ, સામયિક નિયંત્રણ, સૂચિકરણ અને ઉપભોક્તા સેવાઓ માટે ઓટોમેશનની સુવિધા પૂરી પાડી ઉપભોક્તા દ્વારા સ્ત્રોતનો ઉપયોગ અને સેવાઓના સ્તર સુધારવા
- વ્યક્તિગત ગ્રંથાલયોને તેમની સંઘસૂચિનો સંયુક્ત ડેટાબેઝ, અદ્યતન અવબોધન સેવા, પસંદગીયુક્ત માહિતી સેવા (SDI) અને વિષયનું પાશ્વચિત્ર (Subject Profiles)ની પ્રાપ્તિ પૂરી પાડી ક્રિયાત્મક રીતે સંસાધનોની ભાગીદારી વધારવી.
- આંતર ગ્રંથાલય ઉપભોક્તા સેવાઓ પૂરી પાડવા અસરકારક અને વિશ્વસનીય સાધનો પુરા પાડવા.
- પ્રલેખની નકલ અને હસ્તાંતર સુવિધા

મેલીબનેટ (MALIBNET) :

મદ્રાસ લાયબ્રેરી નેટવર્ક એ 1993માં ઇન્સડોક (INSDOC)ના પ્રારંભિક પ્રયત્નોથી ચેત્રાઈ અને તેની આસપાસના ગ્રંથાલયોનું સ્થપાયેલ નેટવર્ક છે. વિશ્વવિદ્યાલયો, મહાવિદ્યાલયો, સંશોધન અને વિકાસ સંસ્થાઓ, ઉદ્યોગો અને વ્યક્તિગતને યોગ્ય સભ્ય ફી ચૂકવવાથી સભ્યપદ આપવામાં આવે છે.

સાંપ્રત સમયમાં ચેત્રાઈમાં આવેલ લગભગ 50 ગ્રંથાલયો, મેલીબનેટ ઉપર વિવિધ ડેટાબેઝના સર્જનમાં સક્રિય રીતે પ્રદાન આપે છે. પ્રત્યાયન જોડાણો અને સુઘડ ટેકનોલોજીની મદદથી સભ્ય ગ્રંથાલયોના સ્ત્રોતની ભાગીદારી કરવામાં આવે છે અને ઉપભોક્તાઓને ઉપલબ્ધ કરવામાં આવે છે.

મેલીબનેટ દ્વારા આપવામાં આવતી સેવાઓ આ પ્રમાણે છે :

- 50 ગ્રંથાલયો દ્વારા લવાજમ ભરવામાં આવતા સાંપ્રત ક્રમિક પ્રકાશનોની યાદીની પ્રાપ્તિ.
- આ ગ્રંથાલયોમાં હોય તેવા પૂરા જર્નલ્સની પ્રાપ્તિ
- લેખની નિર્દેશીકા અને સાર આપતા હોય વિશિષ્ટ ડેટાબેઝની પ્રાપ્તિ.
- પ્રલેખની નકલની માટે ગૃહ વિતરણ પદ્ધતિ
- ઈન્સડોક દ્વારા આંતરરાષ્ટ્રીય ડેટાબેઝની પ્રાપ્તિ
- સભ્ય ગ્રંથાલયોમાંથી જર્નલ્સના સંપૂર્ણ લેખ 18 કલાકમાં પુરા પાડવા.
- ઉપભોક્તાની વિનંતીથી વિશિષ્ટ ડેટાબેઝનું સર્જન કરવું.
- ગ્રંથાલય ઓટોમેશન; તાલીમ વર્ગો નેટવર્ક અને કમ્પ્યુટરાઈઝેશનમાં સલાહ સેવાઓ.

સભ્યોને વિના મૂલ્યે મળતી સેવાઓ આ પ્રમાણે છે :

- (1) ઈલેક્ટ્રોનિક મેઈલ (ઈ-મેઈલ) : સભ્ય ગ્રંથાલયો અને નેટવર્ક સેવાકેન્દ્રો વચ્ચે ઈ-મેઈલ દ્વારા વિના મૂલ્યે વિનિમય.
- (2) મેલીબ કાર્ડ : મેલીબ કાર્ડ ધારકને સભ્ય ગ્રંથાલયોનો સંપર્ક અને વિના મૂલ્યે મેલીબનેટ સંસાધન કેન્દ્રમાંથી પ્રાપ્તિ કરવા દેવામાં આવે છે.
- (3) ઓનલાઈન પ્રાપ્તિ : મેલીબનેટના તમામ ડેટાબેઝની વિના મૂલ્યે ઓનલાઈન પ્રાપ્તિ.
- (4) વિના મૂલ્યે CAPS સેવા : સામયિકોના કન્ટેન્ટનું ઈ-મેઈલ દ્વારા વિના મૂલ્યે વિતરણ.

ઈન્ફલીબનેટ (INFLIBNET) :

ઈન્ફલીબનેટ એ વિશ્વવિદ્યાલયો, ડિઝિટલ વિશ્વવિદ્યાલયો, રાષ્ટ્રીય અગત્યતા ધરાવતી સંસ્થાઓ, યુજીસી માહિતી કેન્દ્રો, સંશોધન અને વિકાસ સંસ્થાઓના ગ્રંથાલયો અને માહિતીકેન્દ્રો અને CSIR, ICMR, ICAR, DRDO અને સરકારના અન્ય વિભાગો સાથે જોડાણ ધરાવતી સંસ્થાઓના કોલેજ ગ્રંથાલયોને જોડવા માટે યુ.જી.સી. પુરસ્કૃત પ્રોજેક્ટ છે. તેના પ્રયત્નો તમામ સાંપ્રત અને અપેક્ષિત માહિતી સ્ત્રોતને પ્રમાણિત અને યંત્ર દ્વારા વાંચી શકાય તેવા સ્વરૂપમાં સાથે મૂકવા અને દેશના લગભગ કોઈપણ સ્થળેથી પ્રાપ્તિ કરી શકાય તેવા છે.

તે ચાર જુદા જુદા સ્તરે કાર્ય કરે છે જેવા કે રાષ્ટ્રીય સ્તર જે પ્રવૃત્તિઓનું અને સેવાઓના નેટવર્કનું સંકલન કરે છે. પ્રાદેશિક સ્તરે 4 પ્રાદેશિક કેન્દ્રો જે તેમના સંબંધિત વિસ્તારની સંઘસૂચિ નિભાવવાના કાર્યને વરેલા છે. વિભાગીય કેન્દ્રો (Sectoral Centres) જેને વિભાગીય માહિતી કેન્દ્ર તરીકે ઓળખાશે જે વિશિષ્ટ મિશન અથવા વિષયોમાં પશ્ચાદર્તી વાઝમયસૂચિ ડેટાબેઝને નિભાવવાની કાળજી લેશે.

સ્થાનિક કક્ષા જેને સ્થાનિક સંપર્ક કેન્દ્ર (Local Node) કહે છે તે વિશ્વ વિદ્યાલયો/મહાવિદ્યાલયો/ સંસ્થાઓમાં કાર્ય કરશે અને અંતિમ કક્ષાના ઉપભોક્તાઓને સીધી સેવા આપશે.

ઈન્ફલીબનેટના મુખ્ય હેતુઓ આ પ્રમાણે છે.

- રાષ્ટ્રીય નેટવર્ક વિકસાવવું
- ઓનલાઈન સંઘસૂચિનું સર્જન કરવું
- ડેટાબેઝની પ્રાપ્તિ કરાવવી
- ભાગીદારી સૂચિકરણને પ્રોત્સાહન આપવું
- કમ્પ્યુટરાઈઝેશનો અમલ કરવો

ઈન્ફલીબનેટની સેવાઓ આ પ્રમાણે છે. સૂચિ આધારિત સેવાઓ : ડેટાબેઝ સેવાઓ, સંગ્રહ વિકાસ. પ્રત્યાયન આધારિત સેવાઓ (સંક્ષેપમાં ઈ-મેઈલ; બુલેટીન બોર્ડ; ઓડિયો/ વિડિયો/ કમ્પ્યુટર કોન્ફરન્સીંગ) અને પ્રલેખ રવાનગી સેવા : (ઈન્ફલીબનેટના પ્રલેખ રવાનગી સેવામાં દર્શાવેલ પરિશિષ્ટ મુજબ વ્યક્તિ અભ્યાસ મુજબ).

બોનેટ (BONET) :

બોમ્બે લાયબ્રેરી નેટવર્કનો હેતુ મુંબઈમાં ગ્રંથાલયો વચ્ચે સહકાર વિકસાવવાનો છે. તે ગ્રંથાલયોના કમ્પ્યુટરાઈઝેશન અને નેટવર્કિંગ સંબંધી સેવાઓ આપે છે. ભાગ લેતા ગ્રંથાલયો બોનેટને સ્વાવલંબી

બનાવવા પ્રદાન કરે છે. તે સભ્યોને કેન્દ્રિય સૂચિની પ્રાપ્તિ અને ઈ-મેઈલ સુવિધા પૂરી પાડે છે. બોનેટ નીચેની સેવાઓ આપે છે.

- (1) માનાંકો ઉપર સલાહ મસલત
- (2) સભ્ય ગ્રંથાલયોના કર્મચારીઓને તાલીમ
- (3) જર્નલ, પુસ્તક વગેરેની ઓનલાઈન સૂચિ
- (4) પુસ્તકો અને સામયિકો માટે આંતર ગ્રંથાલય લોન
- (5) માહિતી પુનઃપ્રાપ્તિ સેવા
- (6) પુસ્તકોના આદેશ માટે કમ્પ્યુટર નેટવર્કની સહાય.
- (7) આંતરરાષ્ટ્રીય ડેટાબેઝની ઓનલાઈન પ્રાપ્તિ
- (8) પસંદગીયુક્ત માહિતી સેવાઓ
- (9) આંતર ગ્રંથાલય લોન માટે કુરિયરસેવા અને ઈ-મેઈલ

રેકનેટ (RECNET) :

રિજિયોનલ એન્જિનિયરીંગ કોલેજ નેટવર્ક દેશમાં 17 પ્રાદેશિક ઈજનેરી મહાવિદ્યાલયોના સ્ત્રોતની પ્રાપ્તિ પૂરી પાડવાનો ઈરાદો ધરાવે છે. તેની રચના 1996માં થઈ હતી. કોન્સોર્ટિયમ અન્વયે રેકનેટના તમામ સભ્યો તેમના ગ્રંથાલયના ડેટા ઇલેક્ટ્રોનિક સ્વરૂપમાં સર્જન કરે છે. જે અર્ધવાર્ષિક સંઘસૂચિમાં સામેલ કરવામાં આવે છે. નેટવર્કના કોઈ પણ સભ્યોમાંથી તપાસ/જરૂરિયાતનો પ્રતિભાવ 10 દિવસમાં મોકલી આપવામાં આવે છે. આ નેટવર્ક હજુ પણ ઘડતર (વિકાસના) સ્વરૂપમાં છે.

કેટલાક અન્ય ગ્રંથાલય નેટવર્ક **Pune Network, Mulibnet, Nignet, Hylibnet** વગેરે છે.

આ તમામ નેટવર્ક, માત્ર સાર્વજનિક ગ્રંથાલય નેટવર્કની મર્યાદામાં નથી. આ પૈકી મોટા ભાગના વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી અને શૈક્ષણિક સમુદાયોની જરૂરીયાતો પૂરી પાડવા સ્થપાયેલા છે.

ધી એલાયન્સ લાઈબ્રેરી સિસ્ટમ : ધી એલાયન્સ લાયબ્રેરી સિસ્ટમ, ઇલિનોઈસ (1994) એ 300 જેટલા શૈક્ષણિક, સાર્વજનિક શાળા, જિલ્લા અને વિશિષ્ટ/ઔદ્યોગિક ગૃહોના ગ્રંથાલય સભ્યોની ભાગીદારી છે. એલાયન્સ લાઈબ્રેરી સિસ્ટમ-બહુપ્રકારી ગ્રંથાલય કોન્સોર્ટિયમના હેતુ સભ્ય ગ્રંથાલયોની જનતાના લાભ માટે સહકારી કાર્યક્રમો અને સંસાધન ભાગીદારી દ્વારા તમામ સભ્ય ગ્રંથાલયોના પૂર્ણ વિકાસમાં ઉત્સાહિત કરવા અને સહાય કરવાનો છે. ધી એલાયન્સ લાઈબ્રેરી સિસ્ટમનું પ્રાથમિક મિશન તેના વિવિધતાવાળા બહુપ્રકારી સભ્યપદ વચ્ચે આંતર ગ્રંથાલય સહકાર, શિક્ષણ અને સંસાધન ભાગીદારીને ઉત્સાહિત કરવા અને સુવિધા પૂરી પાડવાનું છે.

વેસ્ટર્ન લાઈબ્રેરી નેટવર્ક (WLN-Western Library Network) : પ્રારંભમાં આ વોશિંગ્ટન લાઈબ્રેરી નેટવર્ક તરીકે ઓળખાતું આ નેટવર્ક વોશિંગ્ટન રાજ્યના 10 ગ્રંથાલયોનો સમાવેશ કરતા આ નેટવર્કને હાલ 250 જેટલા સભ્ય ગ્રંથાલયોના 5.5 મિલિયન રેકર્ડ્સ છે. આપવામાં આવતી સેવાઓ સાંપ્રત અને પશ્ચાદર્તી અને ભાગીદારી સૂચિકરણ અને સ્વંયસંચાલિત ઉપયોગ કરવા દેવાની માગણી છે.

રિસર્ચ લાઈબ્રેરીઝ ઈન્ફર્મેશન નેટવર્ક (RLIR - Research Libraries Information Network)

ધીઆરએલજી (Research Library Group) સ્ટેનફર્ડ વિશ્વવિદ્યાલય, કેલિફોર્નિયા એ સંગ્રહ વિકાસ, સંચાલન, પ્રાપ્તિ અને સાયવણીને સમર્પિત થયેલ સંશોધન ગ્રંથાલયોનું કોન્સોર્ટિયમ (સ્થાપના 1978) છે. હાલનો ડેટાબેઝ 30 મિલિયન નોંધોનો છે અને નેટવર્ક દ્વારા અપાતી સેવાઓ-સૂચિકરણ, વર્ગીકરણ, નિભાવણી, ઓનલાઈન પ્રાપ્તિ અને આંતર ગ્રંથાલય લોન પદ્ધતિ છે.

UTLAS આંતરરાષ્ટ્રીય (અગાઉ Union of Toronto Library Automation System) એ કેનેડા અને અમેરિકાના 2500 કરતાં વધુ સંસ્થાઓને આવરી લે છે. ઓનલાઈન સૂચિ, ઓનલાઈન પબ્લિક એક્સેસ કેટલોગ (OPAC), પ્રાપ્તિ નિયંત્રિત, પશ્ચાદર્તી રૂપાંતર અને સામયિક નિયંત્રણ વગેરે નેટવર્ક દ્વારા આપવામાં આવતી સેવાઓ છે.

BLAISE (British Library Automated Information Services)

BLAISE 1977માં કાર્યાન્વિત થયું અને તે વિશ્વના સૌથી મોટા નેટવર્ક પૈકીનું એક છે. તે ત્રણ ઓનલાઈન સેવાઓ જેવી કે BLAISE-LINK; BLAISE-LINE અને BLAISE-RECORDS આપે છે. BLAISE-LINK એ જીવવૈદકીયશાસ્ત્ર અને વિષયવિદ્યાશાસ્ત્રના ડેટાબેઝ જેવા કે MEDLINE, TOXLINE ની માહિતી સેવાઓ આપે છે. BLAISELINE એ તમામ વિષયક્ષેત્રોમાં વાઙ્મયસૂચિય ડેટાની ઓનલાઈન સેવા છે. BLAISE-RECORDS એ OCLC માંથી મેળવેલ નોંધોને આધારે સર્જન કરેલ છે.

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો

(9) ભારતમાં અસ્તિત્વ ધરાવતાં અગત્યનાં ગ્રંથાલય નેટવર્ક ક્યા ક્યા છે ?

નોંધ : (1) તમારો ઉત્તર નીચે આપેલી જગ્યામાં લખો.

(2) આ એકમને અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારો ઉત્તર ચકાસો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

16.10 ભારતમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના નેટવર્કીંગના સાંપ્રત વલણો અને અભિગમ (RECENT TRENDS/APPROACHES TO NETWORKING OF PUBLIC LIBRARIES IN INDIA)

સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના વિકાસ સાથે સંકળાયેલ રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓએ અસમાન રીતે ગ્રંથાલય સંસાધન ભાગીદારી અને નેટવર્કીંગની હિમાયત કરી છે. કેટલાક પ્રારંભિક પ્રયત્નો નીચે આપવામાં આવ્યા છે.

- (1) સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ઘોષણાપત્ર 1994 ગ્રંથાલય સંસાધન ભાગીદારી અને નેટવર્કીંગને વ્યાખ્યાયિત કરવા અને વિકસાવવા કાયદાની અને વ્યૂહાત્મક યોજનાની જરૂરિયાત માટે નીચે પ્રમાણે નોંધ લીધેલ છે. સુસંગત ભાગ અહીં દર્શાવેલ છે.
 - રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ ગ્રંથાલય સંકલન અને સહકારની ખાત્રી આપવા માટે કાયદાએ અને વ્યૂહાત્મક યોજનાએ સંમત થયેલ સેવાઓના માનાંકો આધારિત રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય નેટવર્કને વ્યાખ્યાયિત કરવું અને વિકસાવવું.
 - સાર્વજનિક ગ્રંથાલયની નેટવર્કની રચના રાષ્ટ્રીય, પ્રાદેશિક, સંશોધન અને વિશિષ્ટ ગ્રંથાલયો તેમજ શાળાઓ, મહા વિદ્યાલયો અને વિશ્વવિદ્યાલયોના ગ્રંથાલયોના સંબંધમાં થવી જોઈએ.
 - ઘોષણા પત્ર એ માહિતી અને કમ્પ્યુટર સાક્ષરતા કૌશલ્યના વિકાસને મુખ્ય કૌશલ્યો પૈકી એક તરીકે ઓળખાવેલ છે.
- (2) ઈફલા કૃત Public Library Guidelines 2001 એ તેના ગ્રંથાલય સહકાર અને સંસાધન ભાગીદારી અને વીજાણુ નેટવર્કને પ્રોત્સાહનના સંસ્કરણમાં સ્પષ્ટ રીતે ઊંડાણપૂર્વક ઠરાવેલ છે.

સહકાર અને સંસાધન ભાગીદારી : સાર્વજનિક ગ્રંથાલયે સ્થાનિક જનસમુદાયની અન્ય સંગઠનો/ સંસ્થાઓ શાળાઓ, સાંસ્કૃતિક સંસ્થાઓ જેવી કે, સંગ્રહસ્થાનો, ગેલેરીઝ, દફતરખાના, સાક્ષરતા કાર્યક્રમ, વાણિજ્ય મંડળો, વેપારી મંડળો સાથે જનસમુદાયને સંયુક્ત રીતે સેવાઓ સુધારવા માટે ઔપચારિક જોડાણ સ્થાપવા જોઈએ.

વીજાણુ નેટવર્ક : સાર્વજનિક ગ્રંથાલયે વીજાણુ યુગમાં માહિતીનું વીજાણુ દ્વારા બનવા ગ્રંથાલયના માહિતી સ્ત્રોતની પ્રાપ્તિ પૂરી પાડવી જોઈએ અને તે અન્ય ગ્રંથાલયોના સ્ત્રોત અને સેવાઓ પૂરી પાડવી તેના સર્જન, જાળવણી અને/અથવા સ્થાનિક, પ્રાદેશિક, રાષ્ટ્રીય અને આગળ વધીને આંતરરાષ્ટ્રીય નેટવર્કમાં ભાગીદાર બનીને તે દ્વારા પ્રાપ્તિ પૂરી પાડવી જોઈએ. ગ્રંથાલયે દરેક નાગરિકને તેના આર્થિક સાધનોને ધ્યાનમાં લીધા સિવાય વિનામૂલ્યે ઈન્ટરનેટ/વર્લ્ડ વાઈડ વેબની સાર્વજનિક પ્રાપ્તિ પૂરી પાડવી જોઈએ. તેને ઓછામાં ઓછું એક કર્મચારીઓ સાથેની ભાગીદારી ન હોય તેવા પ્રિન્ટર સાથેનું સાર્વજનિક પ્રાપ્તિ કાર્ય સ્ટેશન હોવું જોઈએ. જો શક્ય હોય તો તેના વીજાણુ સ્ત્રોત અને સેવાઓ તેમના ઘરે, શાળા અથવા કાર્યસ્થળ ઉપર દિવસમાં 24 કલાક, અઠવાડિયામાં સાત દિવસ દૂરસ્થ પ્રાપ્તિ કરી આપવી.

(3) ગ્રંથાલય અને માહિતી પદ્ધતિ ઉપરની રાષ્ટ્રીય નીતિ (National Policy on Library and Information System) ઉપરની ચટ્ટોપાધ્યાય કમિટિએ તેના અહેવાલમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના નેટવર્કની જરૂરિયાત નીચે પ્રમાણે નોંધી છે.

રાજ્યમાં આવેલ તમામ ગ્રંથાલયો નેટવર્કનો એક ભાગ હોવાં જોઈએ જેનું વિસ્તરણ ગામના સમુદાયના ગ્રંથાલયની જિલ્લા મધ્યસ્થ સ્તર અને રાજ્ય મધ્યસ્થ ગ્રંથાલય સુધીનું હોવું જોઈએ. રાજ્યનું નેટવર્ક પ્રસંગોપાત રાષ્ટ્રીય નેટવર્ક સાથે જોડવું જોઈએ.

ચટ્ટોપાધ્યાય કમિટિની 1986ની ગામ સામુદાયિક કેન્દ્ર ગ્રંથાલયની રાષ્ટ્રીય સ્તર સુધીના નેટવર્કની ભલામણ હોવા છતાં દૈનિકગોચર થાય તેવી કોઈ અનુગામી પ્રક્રિયા આ બાબતમાં હાથ ધરવામાં આવી નથી. તે પણ સત્ય છે કે આજે ભારતમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલય નેટવર્ક નથી, ફક્ત કાન્યા નકશા સિવાય, તે ફક્ત શૈક્ષણિક દૃષ્ટિને ધ્યાનમાં રાખી સૈદ્ધાંતિક આયોજન દર્શાવતો નિર્દેશક પ્લાન છે.

16.11 સંસાધન ભાગીદારી અને નેટવર્કિંગમાં ઈન્ટરનેટની ભૂમિકા (ROLE OF INTERNET IN RESOURCE SHARING AND NETWORKING)

તમે જાણો છો કે ઈન્ટરનેટ (આંતર-નેટવર્ક) એ હજારો કમ્પ્યુટર્સનું સમગ્ર વિશ્વમાં હજારો સાઈટ્સ (વેબસાઈટ)નું નજીકનું જોડાણ છે. જેમાં ઉપભોક્તા માહિતીમાંથી પસાર થાય છે અને ફાઈલોની ભાગીદારી કમ્પ્યુટરની ગોઠવણીની રીત/બનાવટ/ઓપરેટીંગ પદ્ધતિના તફાવતને ધ્યાનમાં રાખ્યા સિવાય કરે છે. ઈન્ટરનેટ દ્વારા આંતર જોડાણે માહિતી હસ્તાંતર/વિનિમયમાં ક્રાંતિ લાવેલ છે. સાર્વજનિક ગ્રંથાલયમાં સંસાધન ભાગીદારી અને નેટવર્કિંગમાં ઈન્ટરનેટ દ્વારા નીચેની સેવાઓ આપવામાં આવે છે.

- (1) ટપાલ સેવા : વીજાણુ ટપાલ (ઈ-મેઈલ) સમગ્ર વિશ્વમાં આશ્ચર્યજનક નીચા દરે તથા તે જ રીતે આશ્ચર્યજનક ઊંચી ઝડપે પરસ્પર સંદેશાના વિનિમયની સુવિધા પૂરી પાડે છે. ટપાલ ફક્ત પ્રલેખીય ટપાલનું હસ્તાંતર કરતી નથી પરંતુ દશ્ય-શ્રાવ્ય, મલ્ટીમિડિયા, કાર્યક્રમ, ડેટા, ફાઈલ વગેરેનું પણ હસ્તાંતર કરે છે. આ રીતે વીજાણુ ટપાલ સંસાધન ભાગીદારી અને નેટવર્ક કરતાં ગ્રંથાલયોને જોડવા માટે અને પ્રશ્નો પૂછવા અથવા જવાબ આપવા/માહિતી અથવા ડેટા મોકલવા માટે પ્રત્યાયનના સાધન તરીકે ઉભરી આવેલ છે.
- (2) વીજાણુ પ્રકાશનો : ઈન્ટરનેટ મોટી સંખ્યામાં વીજાણુ પ્રકાશનો જેવાં કે જર્નલ્સ, ન્યૂઝલેટર્સ અને ન્યૂઝ પેપર્સની પ્રાપ્તિ કરી આપે છે. આ પૈકી કેટલાક વિષય વસ્તુની સારણીઓ (ટેબલ) જ્યારે અન્ય સંપૂર્ણ પાઠ હોય છે. ઉપરાંત પ્રકાશકો ઈન્ટરનેટનો ઉપયોગ સમગ્ર વિશ્વમાં તેમનાં પ્રકાશનો (વીજાણુ સામયિકો તરીકે ઓળખાય છે) આંતરરાષ્ટ્રીય ઉપભોક્તા વર્ગને આપવા પ્રયત્ન કરતા હોય તેમની સંખ્યા વધી રહી છે. વીજાણુ સામયિકોનું વિતરણ કાગળ, સંગ્રહ, વાહનવ્યવહાર ખર્ચને દૂર કરવામાં પરિણમે છે અને જટિલ ડેટા, સારણીઓ, ચલિત ચિત્રો, અવાજ અને વિડિયો દશ્યોને હસ્તગત કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે.
- (3) સમાચારસમૂહ અને બુલેટીન બોર્ડ : ઈન્ટરનેટ, પાસે આપવા માટે બીજો મૂલ્યવાન સ્ત્રોત બુલેટીન બોર્ડ છે. બુલેટીન સેવા એવું વીજાણુકીય સ્થળ પૂરું પાડે છે જ્યાં ખાસ રસ ધરાવતા લોકો મળી શકે છે. પ્રશ્ન ઉપર ચર્ચા કરે છે, અને તેમના રસવાળા ક્ષેત્રના અદ્યતન વલણો રાખે છે. અથવા રસવાળા વિષય વિષે વાતો કરે છે. તે USENET - એક વૈશ્વિક સમાચાર નેટવર્ક દ્વારા પૂર્ણ કરવામાં આવે છે.

- (4) શોધ અને માહિતી પ્રાપ્તિ : ઈન્ટરનેટ વિશ્વના ગમે તે ભાગમાં આવેલ નેટવર્ક ધરાવતા સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની ઓનલાઈન સૂચિ દ્વારા માહિતી શોધવા અને વીજાણુ જર્નલની ફાઈલ/નકલ ડાઉનલોડ કરવા અનુમતિ આપે છે. આ માટે ઉપયોગમાં લેવાતા સાધનો શોધયંત્રો (Telnet, Archie અને Gopher) અને FTP એફટીપી (File Transfer Protocol) છે. Telnet નિયંત્રકનો ઉપયોગ તમને યજમાન કમ્પ્યુટર જેના ઉપર તમારું ખાતું નથી અર્થાત્ દૂરસ્થ રીતે યજમાન કમ્પ્યુટરમાં પ્રવેશ કરવા માટે છે. Gopher (એક લોકપ્રિય ઈન્ટરનેટ શોધ અને પુનઃપ્રાપ્તિ યંત્ર છે) તમને પાઠ અને આલેખન સહિત માહિતી પ્રાપ્તિ Gopher સર્વરના નેટવર્ક દ્વારા કરી આપે છે. FTP એ ઈન્ટરનેટ ઉપરનું સોફ્ટવેર છે જે ફાઈલને એક કમ્પ્યુટરમાંથી બીજામાં લઈ જવામાં મદદ કરે છે. તમે કોઈપણ ઉપયોગી માહિતી શોધી કાઢો તેને તમારા મશીન ઉપર FTP ડાઉનલોડ કરી શકો છો અને ઉપભોક્તાને મોકલાય છે.
- (5) વેબ સર્વર દ્વારા શોધ : બીજી ઉપયોગિતા/સાધન જે માહિતીની સરળ અને અનુકૂળ પ્રાપ્તિ પૂરી પાડે છે તે છે વર્લ્ડ વાઈડ વેબ (WWW) જેની રચના hypertext અને WAIS (Wide Area Information Network Server) ઉપર થયેલ છે. આ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોને હજારો ડેટાબેઝ અને સૂચિઓની પ્રાપ્તિ કરવા દે છે.
- (6) ઈન્ટરનેટ દ્વારા આપવામાં આવતી અન્ય સુવિધાઓ આ પ્રમાણે છે. વાતચીત (Chating - લખાણ દ્વારા તેજ સમયે પ્રત્યાયન કરવું); ઈન્ટરનેટ સભા (Net Meeting - અન્ય સાથે પ્રત્યાયન શક્ય બનાવે છે જે અવાજ, વિડિયો, ફાઈલ હસ્તાંતર, લખાણ સંદેશ વગેરેને ટેકો આપે છે.) અથવા પરિસંવાદ (Conference - એ એક કરતાં વધુને જુદી જુદી જગ્યાએ વિજાણુકીય જોડાણ દ્વારા). સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો માટે માહિતીના સ્ત્રોત તરીકે શક્તિઓ ઘણી વધુ છે.

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો

- (10) સંસાધન ભાગીદારી અને નેટવર્કમાં ઈન્ટરનેટની ભૂમિકા ટૂંકમાં સમજાવો.

નોંધ : (1) તમારો ઉત્તર નીચે આપેલી જગ્યામાં લખો.

(2) આ એકમને અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારો ઉત્તર ચકાસો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

16.12 સારાંશ (SUMMARY)

સૈદ્ધાંતિક રીતે એકમ બે ભાગમાં વિભાજિત કરેલ છે. જેવા કે (1) ગ્રંથાલય સંસાધન ભાગીદારી (2) ગ્રંથાલય નેટવર્કીંગ.

પ્રથમ ભાગ સંસાધન ભાગીદારી અને નેટવર્કીંગના વિવિધ અભિગમો અને વ્યાખ્યાઓ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. તે ઐતિહાસિક યથાર્થતાનું ટૂંકમાં વર્ણન આપ્યા બાદ સંસાધન ભાગીદારી જરૂરિયાત, હેતુઓ અને પદ્ધતિ ઉપર રેખાંકન આપે છે. સંસાધન ભાગીદારી અને નેટવર્કીંગના વધારી શકાય તેવા ક્ષેત્રોનો પણ સમાવેશ કર્યો છે. સંસાધન ભાગીદારીના અવરોધકોની પણ આ એકમમાં ચર્ચા કરવામાં આવેલ ગૌણ વિષય છે.

સંસાધન ભાગીદારીનો પછીનો ભાગ ગ્રંથાલય સંસાધન ભાગીદારીની રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય સાંપ્રત પરિસ્થિતિની ચર્ચા કરે છે. જ્યારે ભારતમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોમાં સંસાધન ભાગીદારી

ક્ષેત્રમાં કોઈ દૃશ્યમાન પ્રાપ્તિ થયેલ નથી, અન્ય ગ્રંથાલયોની કામગીરી વિશ્વાસપાત્ર છે. જેની ઊંડાણપૂર્વક માહિતી સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોને સેવા માટે દોરવણી આપે તે હેતુથી આપવામાં આવેલ છે.

બીજો ભાગ ગ્રંથાલય નેટવર્કિંગની ચર્ચા કરે છે. આ ભાગ દર્શાવેલ એકમ ઉપર સૈદ્ધાંતિક બાબતો જેવી કે જરૂરિયાતો, હેતુઓ, ગ્રંથાલય નેટવર્કિંગના ફાયદા અને તેના દ્વારા આપવામાં આવતી સેવાઓ ઉપર ટીકા ટીપ્પણ સાથેનું નિરૂપણ કરે છે. ત્યારબાદ તુર્તજ ગ્રંથાલય નેટવર્કિંગમાં સમાવેશ થતી ટેકનોલોજી બંને હાર્ડવેર અને સોફ્ટવેર અને ગ્રંથાલયો વચ્ચે માહિતીના વિનિમય માટે નેટવર્કિંગમાં માનાંકીની સાર્થકતાને અનુસરવામાં આવેલ છે.

ભારતમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના સંસાધન ભાગીદારી અને નેટવર્કિંગની બાબતમાં વધુ કંઈ બતાવા લાયક નથી તેમ છતાં વૈજ્ઞાનિક ગ્રંથાલયોની બાબતમાં ચિત્ર સંપૂર્ણ રીતે જુદું જ છે. જો કે વૈજ્ઞાનિક ગ્રંથાલયોના નેટવર્કિંગ ટૂંકમાં ઉદાહરણ આપેલ છે ફરીથી સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોને તે તરફ દોરી જવા. એકમ વિદેશોમાં કયા કયા અગત્યના ગ્રંથાલય નેટવર્ક છે તેની ઝાંખી કરાવે છે. બીજો ભાગ સંસાધન ભાગીદારી અને નેટવર્કિંગમાં ઈન્ટરનેટ દ્વારા ભજવવામાં આવતી ભૂમિકાના વર્ણન માટે નિષ્કર્ષ આપે છે.

16.13 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો (ANSWERS TO SELF CHECK EXERCISES)

(1) સંસાધનોની ભાગીદારી એ ભાગ લેતા ગ્રંથાલયો વચ્ચે એક પ્રકારની સંમતિનો સૂચિતાર્થ છે જેમાં દરેક ભાગ લેનાર સભ્ય, બીજા સભ્ય માટે પોતાના સંસાધનો સ્વેચ્છાએ ફાજલ પાડે છે અને જ્યારે જરૂરિયાત ઊભી થાય ત્યારે સંસાધનો ભાગીદારીમાં વહેંચવાના લાભમાં પરિણમે છે.

સંસાધનોની ભાગીદારીના મુખ્ય હેતુઓ આ પ્રમાણે છે :

- કિંમતમાં ઘટાડો કરવો.
- ગ્રંથાલય સામગ્રીઓમાં અને પ્રયત્નોમાં થતું પુનરાવર્તન શક્ય તેટલું દૂર કરવું
- વ્યક્તિગત ગ્રંથાલયોની ઓળખ ગુમાવ્યા સિવાય માહિતીની મહત્તમ પ્રાપ્યતા
- સંગ્રહ અને સેવાઓના સંદર્ભમાં કેટલાક વિશિષ્ટીકરણ થયેલ ક્ષેત્રોમાં કેન્દ્રિત કરવાની શક્યતાઓ

(2) આંતર ગ્રંથાલય લોન અથવા પ્રલેખની પ્રતિનિર્માણ નકલ દ્વારા પ્રલેખ રવાનગી હવે સ્રોતની ભાગીદારી માટે એક અને એક જ માત્ર વેચાણ દરખાસ્ત તરીકે ઊભરી આવેલ છે. સહકારી સૂચિકરણ અને વર્ગીકરણ નાણાકીય બોજ ઘટાડે છે.

સ્રોતની ભાગીદારીનું અર્થશાસ્ત્ર પ્રલેખના સંગ્રહની જગ્યા અને તેના દ્વારા અપાતી સેવાઓમાં પ્રતિકાર કરવામાં (ઘટાડવામાં) મદદ કરે છે. ધ્યાન આપવાના અન્ય પરિબળો પણ છે, જેવાં કે ગ્રંથાલયો વચ્ચે સહકારી માનવ સંસાધન વિકાસ, માનવ સંસાધનો (નિષ્ણાતો)ની ભાગીદારી.

અંતિમ પૃથક્કરણમાં આર્થિક લાભ/આર્થિક અનિવાર્યતા એ એકલી જ બાબત નથી કે જે દલીલ કરે પરંતુ બીજા વધુ અન્ય ફાયદા છે જે અસરકારક પ્રલેખ/માહિતી રવાનગી સાથે જોડાયેલા છે જે ગ્રંથાલયોનો મુખ્ય હેતુ છે.

(3) સંસાધન ભાગીદારી કરી શકાય તેવા ક્ષેત્રો આ પ્રમાણે છે :

(અ) આંતર ગ્રંથાલય લોન (આઈએલએલ)

(બ) ગ્રંથપ્રાપ્તિ

(ક) સૂચિકરણ : સૂચિકરણ આધારિત સેવા સહકારી ગ્રંથાલય પદ્ધતિ આ પ્રમાણે આપી શકે છે. (1) ડેટાબેઝ સેવા (2) પ્રલેખ રવાનગી સેવા (3) ગ્રંથ સંગ્રહ વિકાસ.

પ્રત્યાયન આધારિત સેવા જેવા કે ઈ-મેઈલ, બુલેટીન બોર્ડ સેવા, દૃશ્યશ્રાવ્ય/

કમ્પ્યુટર કોન્ફરન્સ વગેરે.

- (૩) કર્મચારીઓ
 - (૪) માહિતી સેવાઓ
 - (૫) ભાષાંતર સેવાઓ
 - (૬) વિશિષ્ટ ગ્રંથસંગ્રહ વિકાસ
 - (૭) સહકારી સંગ્રહકેન્દ્ર
- (4) સંસાધન ભાગીદારીને ઘણા અવરોધકો - સામાન્ય સંજોગોમાં અને વીજાણુ પર્યાવરણમાં હોય છે. કેટલાક આ પ્રમાણે છે. કર્મચારીઓમાં નવી વ્યવસ્થા અંગે ભય અથવા અનિશ્ચય / કર્મચારીઓની ઓછી સંખ્યા (2) સત્તામંડળ દ્વારા લાદવામાં આવેલ નિયંત્રણ (3) સંસાધન ભાગીદારીને સહાયક સુવિધાઓનો અભાવ (4) પ્રત્યાયનના પ્રશ્નો (5) નાણાંકીય અભાવ.
- (5) ભારતમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના ક્ષેત્રમાં સંસાધન ભાગીદારીનું એક પણ ઉદાહરણ જોવા મળતું નથી. તેમ છતાં વૈજ્ઞાનિક ગ્રંથાલયોમાં સંસાધન ભાગીદારી લોકપ્રિય થયેલ છે. જો કે સંપૂર્ણ સ્વરૂપમાં નથી. એક નોંધપાત્ર ઉદાહરણ ભારતમાં 850 જેટલા વૈજ્ઞાનિક ગ્રંથાલયોનાં ક્રમિક પ્રકાશનો ધરાવતું INSDOC - ઈન્સડોક દ્વારા પ્રકાશિત અને સંપાદિત National Union Catalogue of Scientific Serials in India (NUCSSI) છે. કોઈપણ ગ્રંથાલયનો પ્રલેખ માટેનો આદેશ મળતાં ઈન્સડોક પોતાના ગ્રંથાલયમાં પ્રલેખ શોધવા પ્રયત્ન કરે છે અને જો તે નિષ્ફળ જાય તો પછી દિલ્હીના મુખ્ય ગ્રંથાલયોમાં પ્રયત્ન કરે છે. પછીના પ્રયત્નમાં ઈન્સડોકનો કર્મચારી લાગુ પડતા ગ્રંથાલયની મુલાકાત લે છે, જરૂરી પ્રલેખ શોધી કાઢે છે અને આંતર ગ્રંથાલય લોન ઉપર અથવા પ્રતિકૃતિ નિર્માણ નકલ મેળવે છે. પ્રલેખની પ્રતિકૃતિ નકલ ઉપલોક્તાને ટપાલ દ્વારા મોકલી આપવામાં આવે છે. બીજું ઉદાહરણ Union Database of Current Serials of DDC છે, જેનું સંપાદન ઈન્ફલીબનેટ (INFLIBNET) દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે જે 6 વિશ્વવિદ્યાલય ગ્રંથાલયો દ્વારા લવાજમ ભરવામાં આવતા લગભગ 4000 જેટલા અનન્ય ક્રમિક પ્રકાશનોની સૂચિ છે. કોઈપણ પ્રલેખનું સ્થાન આ સંઘસૂચિ (Union Database) દ્વારા શોધી તે ધરાવતાં ગ્રંથાલય દ્વારા માંગણી પૂરી પાડી શકાય છે. તે જ રીતે NASSDOC એ Union Catalogue of Serials in Social Sciences નું સંપાદન કરેલ છે જે હવે મશીન દ્વારા વાંચી શકાય તેવા સ્વરૂપમાં પ્રાપ્ય છે. બીજી બે સંઘસૂચિઓ આ પ્રમાણે છે : Union Catalogue of S&T Serials in Mysore City Libraries MYLIBNET નીચે તૈયાર કરવામાં આવેલ. Catalogue of Books held in Indian Institute of Science, National Aeronautical Laboratory and Raman Research Institute, Bangalore. અલબત્ત સંઘસૂચિ એ સંસાધન ભાગીદારી માટે પૂર્વ અપેક્ષિત છે.
- (6) નેટવર્ક જરૂરી પ્રલેખોનું કાર્યક્ષમતાથી વિતરણ કરવાની ગોઠવણી કરી શકે છે. તે નાના ગ્રંથાલયોને વિશાળ લાભોની દૃષ્ટિએ ભાગ લેવા પ્રેરણા પૂરી પાડી શકે છે અને ગ્રંથાલય સેવાઓમાં ઉત્પાદનલક્ષી સુધારાઓમાં શક્તિશાળી ઉદ્દીપક પૂરો પાડી શકે છે. એક નેટવર્ક સ્રોતને તર્કસંગત બનાવવામાં અને માનવ સંસાધન વિકાસમાં સુધારાઓ કરવામાં નેટવર્ક મદદ કરે છે. તે દેશના આર્થિક અને સામાજિક વિકાસને પ્રોત્સાહન પણ આપે છે.
- (7) ગ્રંથાલયો દ્વારા નેટવર્ક આધારિત સેવાઓ નીચે પ્રમાણે છે :
- (1) સૂચિ સેવાઓ : ભાગીદારી સૂચિકરણ; સંઘસૂચિ; ભાગીદારી ડેટાબેઝની ઓનલાઈન પ્રાપ્તિ; વાઙ્મય સૂચિગત ડેટાબેઝનું પશ્ચાદ્વર્તી રૂપાંતર
 - (2) ડેટાબેઝ સેવાઓ : સંદર્ભ અને નિર્દેશી સેવાઓ
 - (3) વાઙ્મયસૂચિગત ડેટાબેઝ સેવાઓ : પશ્ચાદ્વર્તી શોધ સેવા, SDI સેવા, CAS (અદ્યતન અવબોધન સેવા)
 - (4) પ્રલેખ રવાનગી સેવાઓ : આંતર ગ્રંથાલય લોન; પ્રલેખ રવાનગી

- (5) ગ્રંથસંગ્રહ વિકાસ : સહકારી પસંદગી અને પ્રાપ્તિ
- (6) પ્રત્યાયન આધારિત સેવાઓ : ઇલેક્ટ્રોનિક મેઈલ/બુલેટીન બોર્ડ/ચર્ચા સમૂહો / ફાઈલ હસ્તાંતરણ.
- (7) કમ્પ્યુટર કોન્ફરન્સ અને વિડિયો કોન્ફરન્સ
- (8) વેબ ઓપેક
- (8) યુનેસ્કોનું CDS/ISIS, વેબઓપેક એપ્લીકેશન પ્રા.લિ. પુણે દ્વારા માર્કેટીંગ થતું Total Library management Service, લિબસીસ કોર્પોરેશન ન્યુ દિલ્હી દ્વારા ઉત્પાદિત લિબ્સીસ (LIBSYS); સોફ્ટલિન્ક એશિયા પ્રા.લિ. ન્યુ દિલ્હી, દ્વારા વેચવામાં આવતું એલિસ ફોર વિન્ડોઝ અને અલ્ગોરિથમ, પૂણેનું સીસ્ટમ્સ ફોર લાયબ્રેરી એન્ડ ઇન્ફર્મેશન એન્ડ મેનેજમેન્ટ વગેરે કેટલાક અગત્યના બજારમાં ઉપલબ્ધ ગ્રંથાલય સોફ્ટવેર છે.

પ્રથમ બે સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો માટે પસંદ કરવામાં આવે છે. CDS/ISIS (WINISIS) એ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો માટે વધુ યોગ્ય છે. કારણ કે તે યુનેસ્કોમાંથી લગભગ મફત આવે છે અને તે ગ્રંથાલયની પ્રાથમિક જરૂરિયાત ડેટાબેઝના સર્જન કરવા માટે આવે છે. હકીકત પ્રમાણે RRRLF સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોને TLMS નું વિતરણ કરે છે, એમ ધારવામાં આવે છે કે સાર્વજનિક ગ્રંથાલયના ધોરણોને આ પેકેજ પહોંચી વળે છે.

- (9) ભારતમાં અગત્યનાં ગ્રંથાલય નેટવર્ક આ પ્રમાણે છે. ડેવલપીંગ લાઈબ્રેરી નેટવર્ક (DELNET), અગાઉ દિલ્હી લાઈબ્રેરી નેટવર્ક તરીકે ઓળખાતું હતું; (ALIBNET, ભારતમાં પ્રથમ સ્થપાયેલ ગ્રંથાલય નેટવર્ક, મદ્રાસ લાઈબ્રેરી નેટવર્ક (MALIBNET); 1993માં સ્થપાયેલ ચેન્નાઈ અને તેની આસપાસના ગ્રંથાલયોનું નેટવર્ક, INFLIBNET એ વિશ્વવિદ્યાલયો, રાષ્ટ્રીય અગત્યતા ધરાવતી સંસ્થાઓ, R&D સંસ્થાઓ, CSIR, ICAR, DRDO અને સરકારના અન્ય વિભાગોના ગ્રંથાલયો અને માહિતી કેન્દ્રોને જોડતું યુ.જી.સી. પુરસ્કૃત નેટવર્ક અને બોમ્બે લાઈબ્રેરી નેટવર્ક (BONET).

- (10) સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની સંસાધન ભાગીદારી અને નેટવર્કિંગમાં ઇન્ટરનેટ દ્વારા આપવામાં લાભ નીચે પ્રમાણે છે :

- (1) વીજાણુ ટપાલ (ઈ-મેઈલ) સમગ્ર વિશ્વમાં આશ્ચર્યજનક નીચા દરે તથા તે જ રીતે આશ્ચર્યજનક ઊંચી ઝડપે પરસ્પર સંદેશાની વિનિમયની સુવિધા પૂરી પાડે છે. (2) ઇન્ટરનેટ મોટી સંખ્યામાં વીજાણુ પ્રકાશનો જેવાં કે જર્નલ્સ, ન્યુઝ લેટર્સ અને ન્યુઝ પેપર્સની પ્રાપ્તિ કરી આપે છે. (3) ઇન્ટરનેટ પાસે આપવા માટે બીજો મૂલ્યવાન સ્ત્રોત બુલેટીન બોર્ડ પદ્ધતિ છે. (4) ઇન્ટરનેટ વિશ્વના કોઈપણ ભાગમાં આવેલ નેટવર્ક ધરાવતા સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની ઓનલાઈન સૂચિ દ્વારા માહિતી શોધવા અને વીજાણુ જર્નલની ફાઈલ/નકલ ડાઉનલોડ કરવા અનુમતિ આપે છે. (5) વેબ સર્વર દ્વારા શોધ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોને હજારો ડેટાબેઝ અને સૂચિઓની પ્રાપ્તિનું સુવિધા પુરી પાડે છે; (6) વાતચીત (7) પરિસંવાદ.

16.14 ચાવીરૂપ શબ્દો (KEY WORDS)

- ઓટોમેશન (Automation)** : દૈનિક કાર્યો અથવા પ્રક્રિયાઓ હસ્તગત કરવા યંત્રનું સંયોજન જેમાં માનવનો હસ્તક્ષેપ ઓછા કરવા જરૂરી છે.
- બુલેટીન બોર્ડ (Bulletin Board)** : ઓનલાઈન સંદેશા પદ્ધતિ જે સૂચનાઓ અને સામાન્ય માહિતી ઉપલોકતાના નેટવર્કવાળા ટર્મિનલ ઉપર રવાના કરી શકાય છે.
- ડેટાબેઝ (Database)** : કમ્પ્યુટર ફાઈલ ઉપર સંગ્રહ કરવામાં આવેલ માહિતી અને દૂરના ટર્મિનલ અને ટેલીકોમ્યુનિકેશન જોડાણ દ્વારા પ્રાપ્તિ થઈ શકે.

પ્રલેખ રવાનગી (Document Delivery) : એવી પદ્ધતિ જે ઉપભોક્તાને ઓનલાઈન શોધ દ્વારા પુનઃપ્રાપ્ત કરેલ સામગ્રીની નકલનો આદેશ સીધા વિતરણ યજમાન દ્વારા અથવા એજન્ટ દ્વારા કરવામાં આવે છે.

વીજાણુ ટપાલ (Electronic Mail) : સંદેશાઓ, દરખાસ્તો, પત્રો, અહેવાલ વગેરેનું વ્યક્તિ અથવા સંસ્થા દ્વારા વિડિયોટેક્સ્ટ, ઓનલાઈન અને ઓનલાઈન નેટવર્કસના ઉપભોક્તાને રવાનગી/હસ્તાંતરણ.

આંતર ગ્રંથાલય લોન (Inter-Library Loan) : ગ્રંથાલય પ્રવૃત્તિ જે પ્રલેખની બહારના ગ્રંથાલયને ઉપભોક્તા તરીકે આપ-લે પૂરી પાડે છે.

નેટવર્કીંગ (Networking) : કમ્પ્યુટર પદ્ધતિ અને ટર્મિનલનું આંતર જોડાણ ધરાવતી પદ્ધતિ જેના દ્વારા ડેટા પ્રક્રિયાના કાર્યનું વિતરણ કરવામાં આવે તે માટેની ટેકનીક. ગ્રંથાલય નેટવર્કીંગ એ ગ્રંથાલયોનું એકબીજા સાથે માહિતીની ભાગીદારી/પ્રક્રિયા કરવાના કાર્યો માટે કમ્પ્યુટર દ્વારા જોડાણ છે.

ઓપેક (OPAC) : (Online Public Access Catalogue) યંત્ર દ્વારા વાંચી શકાય તેવા સ્વરૂપમાં સ્વયં સંચાલિત સૂચિ પદ્ધતિ અને ગ્રંથાલયના ઉપભોક્તા દ્વારા VDU (કમ્પ્યુટર મોનીટર) ઉપર ઓનલાઈન પ્રાપ્ત કરાય અને મૈત્રીપૂર્ણ સોફ્ટવેર પ્રયુક્ત કરેલ હોય છે.

ઓપરેટીંગ પદ્ધતિ (Operating System) : સોફ્ટવેર પ્રોગ્રામીંગ પેકેજ જે ઉપભોક્તા કાર્યક્રમને નિયંત્રણ કરે છે.

સંસાધન ભાગીદારી (Resource Sharing) : સંસાધન ભાગીદારીએ ભાગ લેતા ગ્રંથાલયો વચ્ચે એક પ્રકારની સંમતિનો સૂચીતાર્થ છે. જેમાં ભાગ લેનાર સભ્ય બીજા સભ્ય માટે પોતાના સંસાધનો સ્વેચ્છાએ ફાજલ પાડે છે અને જ્યારે જરૂરિયાત ઉભી થાય ત્યારે સંસાધનો ભાગીદારોમાં વહેંચવાના લાભમાં પરિણમે છે.

ટેલીકોન્ફરન્સ (Teleconference) : એક એવો પરિસંવાદ જેમાં ભાગ લેનાર જુદા જુદા સ્થળોએ ટેલિકોમ્યુનિકેશન પ્રયુક્તિથી જોડાયેલા હોય છે.

16.15 સંદર્ભો અને વિશેષ વાચન (REFERENCES AND FURTHER READING)

India. Ministry of HRD. Committee on National Policy on Library & Information System (Chairman : D.P. Chattopadhyaya (1986) New Delhi. Department of Culture.

IGNOU Study Material in MLIS-03, MLIS-04, MLIS-06 and MLIS-E3.

IFLA Preparing Libraries for 21st Century : Seminar Papers 40th All India Library Conference Goa, 5-8 Jan. 1995.

Thomas, V. K. Computerisation of Public Libraries in India : A Study. Seminar on The Role of Public Libraries in this Age of Rapid Growth in Information Technology : New Delhi, 16 Feb 2001.